

ΤΟ ΚΟΡΩΠΙΩΤΙΚΟ ΣΠΙΤΙ (Τέλη 18ου-20ος αι.)

Η επιλογή του θέματος οφείλεται πρώτα στο ότι με το αντικείμενο ασχολούμαι από πολύ παλιά και η ρίζα του εισδύει στην εποχή που ο καθηγητής Γ. Α. Μέγας ερευνούσε τη λαϊκή αρχιτεκτονική. Δεύτερον στο ότι η έρευνα για την κατοικία νομίζω ότι ανήκει στο τμήμα εκείνο του πολιτισμού, στο οποίο μπορεί να αναζητηθεί η αντίληψη και η κατανόηση της ολότητας, δηλ. από τμήμα μπορούμε να γνωρίσουμε το μεγαλύτερο πολιτισμικό φάσμα. Είναι δυνατόν, νομίζω, να ταξινομήσουμε από αυτά, τα σπίτια, την κοινωνική συμπεριφορά σε αναλυτικές έννοιες που μπορούν να αναφανούν και να λειτουργήσουν μέσα από τα δείγματα αυτά που έχουν μ' οποιοδήποτε τρόπο διατηρηθεί και που δεν γκρέμισε ο τσιμεντάνεμος.

Περικλείουμε το θέμα μας στα χρονικά αυτά πλαίσια (τέλη 18ου-20ος αι.), γιατί γι' αυτό το χρονικό διάστημα υπάρχουν μαρτυρίες γραπτές και προφορικές, γεγονός που μας ευκολύνει να μπορούμε με σταθερότητα να δούμε τα συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία, τα οποία βέβαια, όπως είναι γνωστό, δεν αναφύονται αμέσως, ούτε ξηραίνονται και αποκόπτονται πάραυτα. Γνωρίζουμε όλοι μας ότι τα στοιχεία αυτού του είδους είναι αποτέλεσμα μακράς διεργασίας.

Για την παρουσία λοιπόν του πιο αντιπροσωπευτικού είδους της κατοικίας του Κορωπιού, το σπίτι με την καμάρα ή το μεγάλο σπίτι, η προφορική μαρτυρία για τη χρονική, διαμορφωμένη παρουσία του βρίσκεται σταθερά, όσο γνωρίζω, στα τέλη του 18ου αι. κ.ε., σφραγίζεται δε με πωλητήριο, το οποίο χρονολογείται στα 1784, Μαρτίου 25, Αθήνα¹. Αναφέρεται μάλιστα σπίτι με δυο καμάρες, γεγονός το οποίο μπορεί να επεκτείνει τη χρονική διάρκειά του, αφού έχουμε να κάνουμε με μια συνθετώτερη μορφή, αν όχι προηγμένη.

1. Κ. Πρίφτη, Συμβολή, αρ. 22, σ. 39: «1784 μαρτίου 25 αθήνα: ο γεωργάκης γγίκας από χωρίον κουρσαλά... έπούλησεν και τὰ σπήτια όπος εδρήσκονται μέ σπήτη μέ καμάρες δύο, και έμπροσθεν του αυτού χαγιάτι, και άλλα δύο μονόρικτα και πατητήρι σκεπασμένο... και μέ άχούρι μονόρικτα και εις την αλλην κλίματα πέντε μέ τον φούρνον, μέ την άβλην και άμβασίαν του άκόμη κτιστά εις την αυτήν όσπιτοκάθησιν, έτερο σπήτη μέ μακρινάρη μονόρικτον ένα...»

Το υλικό, το οποίο θα συμπεριληφθεί στη μελέτη, έχει συγκεντρωθεί από το 1952-53 και από το 1956-57. Οι πληροφορίες δε όλες έχουν διασταυρωθεί και συμπληρωθεί μέχρι τη σημερινή χρονική περίοδο που έχουν αποτυπωθεί τα σπίτια και στις φωτογραφίες².

Η εξέταση του θέματος θα γίνει απλά και θα περιοριστεί στους εξής τομείς-κύκλους:

I. Τυπολογία - ειδολογία κτηριακή.

II. Κατασκευαστική.

III. Λειτουργική.

Ο τομέας I περιλαμβάνει ως υποτομείς:

A. τους επιδρασιακούς παράγοντες-περιβαλλοντολογία: α. φυσικό· β. πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον και

B. την οικιστική-κτηριολογία με: α. τα διαρθρωτικά στοιχεία του οικισμού· β. τὰ σπίτια.

Ο Α υποτομέας περιέχει:

στο Αα στοιχεία κλιματογεωλογίας-οικολογίας·

στο Αβ₁ στοιχεία της πολιτισμικής φάσεως (εκπαίδευση, θρησκεία, τρόπος διαβίωσης κλπ.)·

στο Αβ_{2α} περιέχονται ολίγα σχετικά με τη διοίκηση·

στο Αβ_{2β} στοιχεία για την οικογένεια, τη σχέση των μελών της, τη θέση της γυναίκας·

στο Αβ₃ εξετάζονται οι ασχολίες των κατοίκων, σχέσεις εργασίας και παραγωγή.

Πρόκειται για στοιχεία, τα οποία θα εκτεθούν με συντομία και προέρχονται κυρίως από την επιτόπια έρευνα³.

Στον Β υποτομέα περιέχονται τα κεφάλαια:

Βα. Διαμόρφωση οικισμού, δρόμοι και συστάδες κτισμάτων.

Ββ. Οικοδομήματα - σπίτια:

1. Το μονό σπίτι με καμάρα (Εικ. 1)

1₁. Σπίτι με δύο καμάρες.

2. Το σπίτι με καμάρα και πυργάκι (Εικ. 2)

2₁. Το σπίτι με καμάρα και δυο πυργάκια.

1+2. Διάφορες προεκτατικές μορφές και συμπληρώσεις χώρων (Εικ. 1, 3-5).

3. Σπίτι «μονοπατερέ» (Εικ. 6).

4. Σπίτι νέο, όπως το έλεγαν, με κατά σειρά τα δωμάτια (Εικ. 7).

4₁. Κατά σειρά τα δωμάτια και εξώστης.

5. Μορφές νεοκλασσικίζουσες κλπ. (Εικ. 8-10).

2. Η όλη έρευνα είναι κυρίως επιτόπια.

3. Μεταξύ πολλών άλλων θα ήθελα να σημειώσω ιδιαίτερα τα ονόματα των πληροφορητών μου Ελισάβετ Μερκούρη, Ελένης και Ιωάννου Τσάγγα και Ασημίνας Μερκούρη.

6. Διάφορες σημερινές μορφές (τύπος πολυκατοικίας και μονοκατοικίας (Εικ. 11, 14).

Βββ. Σουμοκάζανο (Εικ. 12-13).

Στον τομέα-κύκλο II, την κατασκευαστική, περιέχονται οι υποτομείς:

A. Τεχνική και υλικά δόμησης. Β. Τεχνίτες.

Στον υποτομέα A σημειώνονται: α. Ο τρόπος, η ποιότητα, ποσότητα (τεχνική, υλικά δόμησης)· β. Οι επιδρασιακοί παράγοντες (στοιχεία):

A_{α1} κλιματογεωλογία· A_{α2} οικονομικοί, κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες (επικοινωνία, εργασία, αμυντικοί-διαφυλακτικοί λόγοι κλπ.)

Στον Β σημειώνονται: Βα η προέλευση· Ββ οι εργασιακές μονάδες· Βγ η διαμονή και οι συνθήκες ζωής τους.

Ο τελευταίος τομέας-κύκλος υπ' αριθμόν III, η λειτουργική, η οποία λαμβανομένου υπ' όψη του κοινωνικοπολιτισμικού και οικονομικού status παίζει τον κύριο ρόλο στην τυπολογία-ειδολογία, χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια:

1. Ζώσα λειτουργική (αναφερόμαστε στα γενικά είδη, στέγη, παράθυρα κοινής μορφής κλπ.).

2. Παρελθούσα, μνημονική και λανθάνουσα λειτουργική με γενικά κατασκευαστικά πλαίσια, που ανήκουν και στις άλλες κατηγορίες.

3. Μεταπτωτική, μεταλλαγμένη και ζώσα λειτουργική.

4. Αποχρωσμένη και απομακρυνόμενη και κοινή λειτουργική.

Γίνεται φανερό πώς οι τομείς-κύκλοι και οι υπάλληλοί των ομόκεντροι (υποτομείς, κεφάλαια) δεν είναι δυνατόν να εξετασθούν λεπτομερειακά εδώ.

Θα αρκεστούμε να παρουσιάσουμε ωρισμένα μόνο στοιχεία, τα οποία νομίζουμε ότι κατατάσσονται στα βασικά της αναλύσεώς μας και θα θέσουμε για εξέταση το θέμα της λειτουργικής, θέμα που μπορεί να θεωρηθεί γνωστό και άγνωστο συγχρόνως. Μάλιστα κι απ' αυτόν τον τομέα θα σημειώσουμε μόνο ωρισμένα παραδείγματα, τα οποία από την οπτική γωνία της εξετάσεώς μας θεωρούμε αντιπροσωπευτικά και την εξέταση αυτή κύρια συμβολή στο θέμα.

I. Τυπολογία-ειδολογία κτηριακή

A. Επιδρασιακοί παράγοντες - περιβαλλοντολογία:

Το Κορωπί περιβάλλουν ημικυκλικά, δυτικά και νότια, δυο βουνά άνισα. Δυτικά υψώνεται ο Υμηττός (Υμηττός, Προφήτης Ηλίας, Μαυροβούνι) και νότια το Παλάτι (λόφος 300 περ. μ. ύψους (Εικ. 14)) που προσπαθούν να το αγκαλιάσουν, ενώ βόρεια και ανατολικά από το μέρος της πεδιάδος υπάρχει το φυσικοκοινωνικοπολιτισμικό αγκάλιασμα, ακούμπισμα: σε πέντε χιλιόμετρα απόσταση η Παιανία, σε έξι χιλιόμετρα το Μαρκόπουλο.

Γίνεται φανερό ότι τα βουνά αυτά με την πανίδα τους και τη χλωρίδα τους ασκούσαν την επίδρασή τους στη ζωή των κατοίκων, ενώ οι προεκτά-

σεις της φυσικοκοινωνικοπολιτισμικής επαφής είναι οι γνωστές.

Η εδαφολογική μορφή του τόπου ταξινομείται στην πεδινή (το πλείστον) και στα λοφώδη (Εικ. 11, 14-15), στοιχεία που επιδρούν βασικά στις ασχολίες των κατοίκων και όλα μαζί συνδέονται άρρηκτα με τις οικήσεις, την τυπολογία-ειδολογία τους. Στην ύφανση όλων αυτών των παραγόντων-νημάτων πρέπει να τονιστεί η επίδραση της θέσης του τόπου: κοντά στην Αθήνα, από την οποία απέχει 24 χιλιόμετρα και πολύ εύκολα έφθανε και φθάνει κανείς στην πρωτεύουσα, όπως και το αντίθετο (Αθήνα-Κορωπί). Συνεπώς γίνεται κατανοητό το αποτέλεσμα από την εξέταση της βιονομίας, της επιδραστικής αγωγής του οικολογικού περιβάλλοντος.

Στην εύφορη πεδιάδα βρίσκονται απλωμένα και κουρνιασμένα τα σπίτια, που τώρα φαίνονται να προσπαθούν να φανερώσουν τον πλούτο των κατόχων τους, παλιότερα όμως όλο τον κόσμο τους, όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους και της ομάδας τους. Δεν μπορεί κανείς εύκολα να προσέξει τις συστάδες των ταξινομημένων, μορφικά, οικοδομημάτων, που διακρίνονταν παλαιότερα, έστω και αν δεν μπορούσαν να χαρακτηρισθούν αυτές απολύτως οικισμικά οργανωμένες, σύνολα οικισμικά, που μπορούσες να τις πλησιάσεις οικισμικοκοινωνικά. Ο τρόπος διευθέτησής τους από τους κατόχους τους ήταν δεμένος σφιχτά με τις λειτουργίες του περιβάλλοντός τους (φυσικό, κοινωνικοκοινοπολιτισμικό, οικονομικό) και της ομάδος τους.

Το εύκρατο κλίμα⁴ του τόπου με την ανάλογη επίδραση στη γη και από αυτή στην εργασία της ομάδας έδωσε και αυτό το άνοιγμα στη γεωργία και επέδρασαν μαζί στη διαμόρφωση της κατοικίας. Το γλυκό, ήπιο κλίμα δεν υποχρέωνε την ομάδα στις ιδιαίτερες κατασκευαστικές προφυλάξεις των ορεινών περιοχών για την αντιμετώπιση του σκληρού χειμώνα, μόνο άφηνε ανοίγματα για να χαρούν τις επιδράσεις του στη γη, στην εύφορη γη και στην καλλιέργειά της (αμπέλια, δημητριακά κλπ.) και την επίδρασή της στην κατασκευαστική των κατοίκων, εκτός του πορισμού δομικών υλικών.

Εδώ δεν θα γίνει συγκριτική μελέτη με τις γύρω περιοχές και γίνεται φανερό πως δεν μπορούν να βγουν συμπεράσματα που να καλύπτουν παρόμοιες εδαφολογικές μορφές κλπ.

Αβ Πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον

Αβ₁ Στοιχεία της πολιτισμικής φάσεως (εκπαίδευση, θρησκεία, τρόπος διαβίωσης κλπ.)

Η αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέρχονται από την προσαρμογή του ανθρώπου προς το φυσικό περιβάλλον, προς τα χαρακτηριστικά του και τη χρησιμοποίηση των πηγών με σκοπό την επιβίωσή του γίνεται από τον Κορωπιώτη αρκετά ικανοποιητικά και θετικά και οπωσδήποτε σταθερά

4. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, Τό Κορωπί των Μεσογείων της Αττικής μετά της περιφέρειας του, έν' Αθήναις 1947, σ. 7.

εξελικτικά κυρίως ως προς την εκμετάλλευση της γης, την παραγωγή και την από αυτήν δημιουργούμενη και εξελισσόμενη οικοδομική από παλιά και στα χρόνια που μας απασχολούν.

Ο κόσμος αυτός αντιμετώπισε το φυσικό περιβάλλον και τα ειδικά χαρακτηριστικά του με ένα διαφορετικό μάτι. Η ομάδα απέκτησε πείρα με τις αισθήσεις της και με τη χρησιμοποίηση μιας σειράς μορφωτικών απόψεων που είχε την ευκαιρία να προσλάβει από το πολιτισμικό περιβάλλον μιας ομάδας διαμορφωμένης (της πρωτεύουσας) και όχι μόνο από το περιβάλλον της, από το περιβάλλον μιας ομάδας που αντανακλά τις ευκαιρίες και τις δυσκολίες για εκμετάλλευση που παρουσιάζονται από το φυσικό περιβάλλον.

Οι συγκεκριμένοι άνθρωποι, όπως συνέβη άλλωστε και με τα άλλα μέρη τα κοντά με την Αθήνα, χρησιμοποίησαν τη γνώση —καίτοι στην πλειονότητα στοιχειωδώς γραμματισμένοι, αν όχι αγράμματοι και οπωσδήποτε αυτό συνέβαινε για το γυναικείο δυναμικό— που απέκτησαν κυρίως από την παρατήρηση, την πρακτική, για να καθορίσουν σπουδαία χαρακτηριστικά του περιβάλλοντός τους, να τα εκμεταλλευτούν, να τα αξιολογήσουν για την εύκολη διαβίωσή τους. Οι πέτρες, το χώμα, το ξύλο κλπ., δόθηκαν, διαμορφώθηκαν, με έναν πολιτιστικό κώδικα γνώσης αρκετά μεγάλου φάσματος, όπως δείχνει η λειτουργική, κατασκευαστική της οικοδομικής των και του οποίου η αρχή δεν θα εξετασθεί εδώ.

Επίσης, ενώ το ποσοστό γνώσεως των αρρένων κατοίκων ήταν χαμηλό και ο δείκτης γραμματικών γνώσεων του γυναικείου πληθυσμού σχεδόν στο μηδέν, όπως ήδη έχουμε σημειώσει πιο πάνω. Όταν τα παιδιά τους είχαν κλίση για τα γράμματα και υπήρχε υποτυπώδης οικονομική ευχέρεια, τα έστελναν στα σχολεία «να μάθουν γράμματα».

Μάλιστα, για να καταλάβουμε τη σημασία της πράξεως και της σκέψεως, της πνευματικότητάς της, οφείλουμε να σημειώσουμε και να τονίσουμε το γνωστό, το πόσο αναγκαίο ήταν δηλαδή το δυναμικό αυτό για την παραγωγή, τη συμβολή του στην οικιακή οικονομία για τη διαβίωση της οικογενειακής μονάδος.

Επίσης υπογραμμίζουμε το σεβασμό που έδειχναν τα μέλη της ομάδας στον παπά, το δάσκαλο και τον ψάλτη, γενικότερα στον γραμματισμένο. Όνειρό τους ήταν να δουν το γυιό τους γραμματισμένο, επιστήμονα. Φυσικά ο κανόνας ήταν διαφορετικός για την κόρη, η οποία έπρεπε να είναι προκομμένη και να 'χει καλή μοίρα.

Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών, έργο της γιαγιάς κυρίως και μετά της μάνας γίνονταν με την παροιμία, το μύθο και το παραμύθι μέσα από αυτά ή με τη συμμετοχή ή την παρατήρηση στις διάφορες πράξεις-ενέργειες, με τη μάθηση των κωδίκων συμπεριφοράς (σεβασμός προς τους μεγαλύτερους, φίλημα του χεριού· «μην τρως τα νύχια σου, γιατί κάποιον θα φάη ο χάρος

στο σπίτι σου» κλπ.), αλλά και με το πέρασμα σ' αυτά διαφόρων θρησκευτικοδεδεισδαιμόνων ενεργειών.

Θα μπορούσε φυσικά να απαριθμήσει κανείς σειρά τέτοιων ενεργειών. Π.χ. μικροί και μεγάλοι εξαρτούσαν από το λαιμό φυλακτά και χαϊμαλιά, που κυρίως περιείχαν το κοκκαλάκι —θαυματουργό όπως το θεωρούσαν— της νυχτερίδας και το πουκάμισο των φιδιών' επίσης και αντίδωρο και εικονάκι ή σταυρουδάκι. Ακόμα στα ζώα τους για προφύλαξη από κάθε κακό εξαρτούσαν φυλακτά, ενώ στο σπίτι τους συνεχώς κάναν αγιασμό για τον εξορκισμό και την αποδίωξη των κακών πνευμάτων⁵.

Γίνεται φανερό πως ο τρόπος αυτός διατηρούσε και τον παραδοσιακό πολιτισμικό κώδικα.

Η πίστη του Κορωπιώτη στο Θεό, στην Παναγία, στους αγίους ήταν και είναι μεγάλη. Ο άνθρωπος της ομάδος ήταν ευσεβής και προσηλωμένος στη θρησκεία με το δικό του βέβαια τρόπο, με μια μορφή πίστης και λατρείας που, ενώ θέλει το Θεό, τον άγιο να μπερδεύεται ανθρώπινα μαζί του και ήταν συνυφασμένη η παρουσία τους με όλες τις στιγμές της ζωής, τα παθήματα του ανθρώπου εν τούτοις τα απέδιδε κατά κανόνα σε δικό του φταίξιμο.

Έτσι του άι Συμεών οι έγκυες δεν δούλευαν για να μην κάνουν σημειωμένα παιδιά. Αν τα παιδιά πέθαιναν, πήγαιναν στον άι Στυλιανό. Στον άι Λευτέρη πήγαινε η έγκυος για να γεννήσει καλά.

Το καντήλι άναβε νυχθημερόν στην πονίτσα, το αναγκαίο κατασκεύασμα της κατοικίας. Επίσης, άμα περνούσε ο παπάς, έπρεπε να σηκωθούν όρθιοι, ιδίως οι γυναίκες, όποιας ηλικίας και αν ήταν. Όταν χτυπούσε η καμπάνα για εσπερινό, έπρεπε να παύσουν τη ρόκα, το γνέσιμο ή την άνέμη, το πλέξιμο ή όποια άλλη εργασία. Αυτό παίρνει μια άλλη διάσταση, όταν γνωρίζει κανείς τον οικονομικό κώδικα και την συμβολή του εργατικού δυναμικού στην οικιακή οικονομία και τον τρόπο της παραγωγής των προϊόντων και το κόστος που συνεπαγόταν.

Κάτω από το ίδιο σκεπτικό κατατάσσουμε την συμβίωση των αροτριώντων κυρίως ζώων με την ανθρώπινη ομάδα στην κατοικία τους, τη θέση τους στο σπίτι κλπ., τον τρόπο αυτό διαβίωσης.

Ός ελάχιστο σημείο πολιτισμικής αναφοράς υπομνηματίζουμε την απαγόρευση και την ερμηνεία της αστραπής και της βροντής ως έργο του Προφήτη Ηλία, ο οποίος τρέχει στον ουρανό πάνω στο άρμα του' κατά το διάστημα αυτό δεν έπρεπε να μιλήσεις, γιατί θα γινόςουν άλαος⁶.

Η μορφή της λατρείας, σε οποιασδήποτε μορφής θρησκεία και αν ανήκει, εξυπηρετεί μια ποικιλία ανθρωπίνων αναγκών και συμβάλλει στην ολοκλήρωση της κοινωνίας ενισχύοντας κοινωνικές αξίες και δημιουργώντας

5. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π., σ. 37.

6. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π.

δυνατούς δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων. Όπως δε και άλλοτε έχουμε τονίσει, επιδρά και στην οικοδομική, αλλά εδώ δεν θα εισέλθουμε στην ανάλυση του θέματος αυτού, αρκούμαστε μόνο να μνημονεύσουμε απλώς τα εικονοστάσια.

Αβ_{2α} Σχετικά με τη διοίκηση

Δεν θα υπεισέλθουμε στην εξέταση του τμήματος αυτού συστηματικά, αναφέρουμε μόνο ότι τη διοίκηση του τόπου είχαν δυο έως τέσσερες πρωτόγεροι ή δημογέροντες με επικεφαλής πάντοτε τον ιερέα και ότι οι εξουσιαστικοί κώδικες της κοινότητας είχαν τον τύπο των δημογερόντων των Αθηνών.

Επίσης στο χώρο αυτό βλέπομε την αρχή των κοινών διαφερόντων και σκοπών. Δημιουργούνται επιτροπές συνιδιοκτησίας, συνεταιρισμοί, παράγοντες που επέδρασαν στην διαμόρφωση του οικισμού και στην κτηριακή διάθρωση, αφού στην αγορά των εκτάσεων όλοι σχεδόν οι κάτοικοι⁷ του οικισμού γίνονται συνιδιοκτήτες, όπως έγινε και με άλλους οικισμούς στα Μεσόγεια⁸, και αποφασίζουν από κοινού. Οι εκπρόσωποι των κατοίκων της συνιδιοκτησίας προγραμμάτιζαν, οργάνωναν, καθόριζαν και εκτελούσαν. Π.χ. μετά το θερισμό η επιτροπή συνιδιοκτησίας, που απετελείτο συνήθως από δέκα-δώδεκα ευυπόληπτα άτομα συγκροτημένα σε σώμα⁹, δημοπρατούσε την χορτονομή (λιβάδια). Η επιτροπή μετά τη δημοπρασία εισέπραττε τα χρήματα από τους βοσκούς, τα έβαζε στο ταμείο της και τα διέθετε σε κοινωφελή έργα, π.χ. για την κατασκευή σχολείων, δρόμων, έργων ύδρευσης, αρδεύσεως, φωτισμού κλπ.

Αβ_{2β} Στοιχεία για την οικογένεια, τη σχέση των μελών της, τη θέση της γυναίκας

7. Υπάρχουν προφορικές μαρτυρίες ότι κάτοικοι του Κορωπιού μετόικησαν από την περιοχή της Πεντέλης κατόπιν εντολής του ηγουμένου της Μονής.
8. Βλ. και *Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη*, Το καμαρόσπιτο της Αττικής, Προέλευση και αντιστοιχίες μιας βασικής ιδιοτυπίας της αγροτικής αρχιτεκτονικής κατά τους τελευταίους αιώνες, Αθήνα 1986, σ. 63, 65, 68.
9. Η επιτροπή συνιδιοκτησίας εκλέγονταν από τους κατοίκους με τη συγκέντρωση υπογραφών. Τα υποψήφια μέλη της επιτροπής συνιδιοκτησίας την καθορισμένη ημέρα της εκλογής, Κυριακή πάντοτε ή σχόλη, το πρωί μαζεύονταν σε καφενείο της κεντρικής οδού του τόπου παρισταμένον πάντοτε του συμβολαιογράφου και μαρτύρων και έβηταν την υποψηφιότητά τους. Οι κάτοικοι προσήρχοντο από την ανατολή του ηλίου έως τη δύση και υπέγραφαν για την εκλογή της επιτροπής. Με τη δύση του ηλίου γινόταν η καταμέτρηση των υπογραφών και η εκλογή. Η σχετική πράξη κατετίθετο στο συμβολαιογραφείο ή στο πρωτοδικείο. Η θητεία των μελών της επιτροπής ήταν τετραετής. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα υποψήφια μέλη ανάλογα με το συνδυασμό-ομάδα μαζεύονταν σε διαφορετικό καφενείο. Εκείνος ο συνδυασμός (οικογένειες, γενιές) που μάζευε τις περισσότερες υπογραφές εκλέγονταν (Κλ. αρ. 4256, σ. 3 (συλλ. Άννας Παπαμιχαήλ-Κουτρούμπα, Κορωπί 1986).

Στην εξεταζόμενη ομάδα κατά την οργάνωση της συγγενείας ακολουθείται το πατρογραμμικό σύστημα. Η επίδραση του συστήματος αυτού στην οικοδομική, στην κατοικία θα υπογραμμιστεί στον τομέα της λειτουργικής, εδώ αναφέρουμε απλά το γνωστό ότι ο πατέρας ως αρχηγός της οικογένειας αποφάσιζε για τα πάντα. Τα παιδιά του με τη γυναίκα του, τα εγγόνια και τα δισέγγονα κλπ. εκτελούσαν τα αποφασισθέντα.

Επίσης διαφαίνεται και ο τρόπος, η σχέση, του συζύγου προς την σύζυγο που ζωγραφίζεται στο εξής και από άλλους τρόπους γνωστό: Ο άντρας, άμα δεν υπήρχε η σούστα, πήγαινε και γύριζε από τη δουλειά έφιππος, ενώ η γυναίκα ακολουθούσε πεζή και μπορούσε μάλιστα να κουβαλάει φορτίο με διάφορα πράγματα ή το παιδί της¹⁰.

Η πιο πάνω πράξη που αντιπροσωπεύει διαφορετική κοινωνική δομή και λειτουργική, σύμφωνα με τις τότε αντιλήψεις σε βαθύτερη ανάλυση παρουσιάζεται ως εξής: «Αυτό γινόταν, νά 'ρχεται πεζή η γυναίκα και καβάλα ο άνδρας, όταν έμπαιναν στο χωριό, όταν περνούσαν από το κέντρο του χωριού, γιατί η γυναίκα ντρεπόταν να είναι καβάλα στο γαίδαρο και καβαλίκευε ο άντρας».

Η ομάδα, γένος, οικογένεια όμως λειτουργούσε υποδειγματικά σε κάθε τομέα υπό την αρχηγία του πατέρα ή του μεγάλου πατέρα. Το κάθε μέλος της γνώριζε το ρόλο του και εκτελούσε αυτόν συνήθως υποδειγματικά ως και τις προεκτάσεις του, συμβάλλοντας έτσι στην καλή λειτουργία της γενιάς και της ευημερίας της· άλλωστε ο ρόλος αυτός ήταν αυστηρά καθορισμένος.

Η γυναίκα, μητέρα, με τη μεγάλη συμβολή της σ' όλες τις εργασίες (χωράφι, πλούσιμο, ζύμωμα κλπ.) και επομένως σε όλο το φάσμα της οικιακής οικονομίας είχε τη γνωστή από το σύστημα θέση, που δεν της δίνει τη σωστή σύμφωνα με τις σημερινές αντιλήψεις θέση της. Παρά ταύτα αυτή ευχαρίστως συμμετέχει, εργάζεται και εκτελεί τον καθορισμένο της ρόλο. Π.χ. έτρωγε μαζί με τον σύζυγο, όταν δεν υπήρχε φιλοξενούμενος· διαφορετικά, αφού ετοίμαζε το τραπέζι, αποχωρούσε¹¹.

Η θέση των αγοριών της γενιάς υπερετερούσε σαφώς των κοριτσιών· κυρίως στη λήψη αποφάσεων και οπωσδήποτε στη συμμετοχή στα κοινά οι ρόλοι τους ήταν τελείως διαφορετικοί. Τα κορίτσια έπαιρναν το δρόμο για το γάμο και τις προεκτάσεις του και ανήκαν στο γένος του μελλοντικού συζύγου, γι' αυτό και ποτέ δεν γίνονταν κληρονόμοι του σπιτιού κλπ., που τα κληρονομούσαν τα αγόρια για τη συνέχιση και το μέγαλωμα της γενιάς.

Πληροφορημένοι γύρω από τους κανόνες συμπεριφοράς μπορούμε να συντάξουμε έναν κατάλογο πολιτισμικών κατηγοριών και να εννοήσουμε την επιδραστική δύναμη αυτών στον ειδότυπο του κορωπιώτικου σπιτιού,

10. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π., σ. 34.

11. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π., σ. 34-36.

στην κατασκευαστική του και στη λειτουργική του, να δούμε κάποιο σύνολο πολιτιστικών ορισμών που συμπλέκουν, συμπλέκονται και δημιουργούν (σχέσεις χώρου, σύστημα διαβίωσης, κατοικία κλπ.), αλλά δεν είναι δυνατόν να προχωρήσουμε τώρα στην εξέταση αυτή.

Επίσης δεν θα προχωρήσουμε στην ανάλυση όλων των θεμάτων της κοινωνικής δομής ούτε στον χωρισμό της σε έννοιες, όπως ταυτότητα, ρόλοι και ομάδα, γιατί είναι αδύνατο αυτά να αναλυθούν. Η ταυτότητα εκφράζεται στη γλώσσα, οι ρόλοι ορίζονται στις περιπτώσεις θρησκείας και οικονομίας αναλυτικά και η ομάδα ιδιαιοποιείται στα συστήματα επικοινωνίας, οπότε γίνεται φανερό το μέγεθος της εργασίας.

Αβ₃ Ασχολίες των κατοίκων, σχέσεις εργασίας και παραγωγή.

Η κύρια ασχολία των κατοίκων είναι και ήταν η γεωργία, η αμπελοκαλλιέργεια και καλλιέργεια δημητριακών, ολιγώτερο δε ασχολιόντουσαν αυτοί με την καλλιέργεια της ελιάς και την πτηνοτροφία. Η γεωργία λοιπόν αποτελεί κύριο γνώμονα της κατασκευαστικής και της λειτουργικής της κατοικίας του Κορωπιού.

Το εργατικό δυναμικό για την παραγωγή αποτελούν κυρίως τα μέλη της οικογένειας, της γενιάς. Είναι δυνατή η δανεική συμμετοχή των γειτόνων στην διαδικασία της παραγωγής. Το όλο όμως φάσμα του θέματος δεν μπορεί να εξετασθεί εδώ: Απλώς υπογραμμίζουμε ότι τα οικονομικά συστήματα προβλέπουν οπωσδήποτε φυσιολογικές ανάγκες, αλλά έχουν επίσης σημασία για την πολιτική ζωή και για ένα ανώτερο κοινωνικό σύστημα και οπωσδήποτε επιδρούν στην οικοδομική¹².

III. 1. Ζώσα - γενική λειτουργική

Αναφερόμαστε απλώς στα γενικά είδη, στέγη, παράθυρα κοινής μορφής κλπ., που δεν θα διαπραγματευτούμε, αφού είναι γνωστή η λειτουργία τους. Σημειώνουμε μόνο πως σπίτι με καμάρα, το οποίο αργότερα διαμορφώθηκε με πυργάκι που λειτουργεί σήμερα με δευτερεύουσες μικροαλλαγές και πουθενά στα κύρια σημεία δεν υπάρχουν αυτές, σπίτι με την καμάρα, αχούρι κλπ., είναι της Ελισάβετ Μερκούρη, σήμερα της Ασημίνας Μερκούρη (Εικ. 1, 5, 16). Η διαπραγμάτευση του αρχικού τύπου, του μονόσπιτου, δεν θα γίνει εδώ, θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο για πρακτικούς κυρίως λόγους και γιατί η μορφή του έγινε σύνθετη με την προσθήκη του διώροφου (Εικ. 4, 5), αν και δεν έχει επηρεαστεί καθόλου ο χώρος του μονόσπιτου.

12. Ο Β τομέας «Οικιστική-κτηριολογία Βα-β. Τα διαρθρωτικά στοιχεία του οικισμού» κλπ. λόγω χώρου δεν είναι δυνατόν να συμπεριληφθούν εδώ και θα αποτελέσουν μια άλλη μελέτη. Για τον ίδιο λόγο δεν θα εξετασθεί εδώ ο τομέας ΙΙ της κατασκευαστικής και δεν θα μπου οι γραφικές παραστάσεις της λειτουργικής και τα σχεδιαγράμματα.

III. 2. Παρελθούσα μνημονική και λανθάνουσα λειτουργική

Σπίτι μονό με καμάρα:

Έχομε το χώρο παραλληλογράμμου σχήματος με την καμάρα, πρόσοψη και είσοδο επί μιας των μακρών πλευρών του παραλληλογράμμου.

Καμάρα

Βάσεις: Ερεισματική λειτουργία

Οι δυο βάσεις, στύλοι κτιστοί, λειτουργούν ως στηρίγματα της καμάρας.

Η κυρίως καμάρα

Κατά τις μαρτυρίες των κατοίκων «τά κτίζανε έτσι (με καμάρες) τά σπίτια, επειδή ήσανε πολύ στερεά»¹³, πρακτικά και όμορφα, όχι γιατί δεν υπήρχαν πολλά και μακριά¹⁴ ξύλα. «Ξύλα όμως υπήρχανε και πολλά και μακριά»¹⁵. Είναι δε γεγονός αναμφισβήτητο ότι μέχρι τώρα τα σπίτια αυτά με την καμάρα, όσα η καταστροφική μανία της ανοικοδόμησης, των δήθεν ανέσεων και της σκυροδεομανίας άφησε, δεν έχουν πάθει τίποτε.

Η καμάρα λειτουργεί σωστικά (διάρκεια ζωής), αντηριδικά και στην προέκτασή της η κατασκευή της, η απόκτησή της, απέβαινε οικονομική, αποταμιευτική.

Η συνολική (βάσεις και καμάρα) κατασκευαστική της λειτουργία διαγράφεται διαιρετική, διαμορφωτική των χώρων (χώροι ύπνου, καθιστικό, τραπεζαρία)¹⁶.

Γείσο

Στα περισσότερα σπίτια πάνω από τη θύρα και ολόγυρα στη στέγη, πάνω από τα εξέχοντα χοντρά ξύλα της οροφής, υπήρχε και υπάρχει γείσο (Εικ. 2) που σχηματίζεται ή από πλάκες ή από ξύλα λεπτά. Το γείσο λειτουργεί αλεξιβροχικά, προφυλακτικά. Προφυλάσσει τη θύρα και τους τοίχους από τη βροχή, η επεκτατική του δε λειτουργία ταξινομείται ως διατηρητική, οικονομική.

Θύρα

Άνοιγμα, θέση

Το άνοιγμα της πόρτας τοποθετείται στη μακριά πλευρά και ανατολικά:

α) Η προς ανατολάς τοποθέτησή του ανήκει στις πεποιθήσεις του λαού για

13. ΚΛ., αρ. 1706, σ. 3 (συλλ. Καλομοίρας Αλαγιάννη, Κορωπί 1952) και από την επιτόπια έρευνα.

14. Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη, ό.π., σ. 91.

15. «Όχι όπως σήμερα και τά φέρνανε από τό Παλάτι πού ήτανε και κοντά και από τόν 'Υμηττό» (ΚΛ, αρ. 1706, σ. 3).

16. Βλ. και Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη, ό.π., σ. 29-30, 77-78.

την ανατολή και τον ήλιο¹⁷ και την πρακτική λειτουργία της εισδοχής του φωτός και της θερμάνσεως.

Η ανάγκη του ανθρώπου για τον ήλιο γέννησε τις πεποιθήσεις και τις δεισιδαιμονίες γι' αυτόν, τις ευχές, παροιμίες κλπ.¹⁸

Πρέπει νομίζω να σημειωθεί ότι στο ίδιο σκεπτικό ανήκουν ο προσανα-

17. Πρόκειται για γενικό φαινόμενο· βλ. ενδεικτικά Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικά Σύμμεκτα, τόμ. Β', εν Αθήναις 1975², σ. 172, 1: «*Ήλιε μου, κύρ Ήλιε μου / βάλ' τά σημαντήρια σου, / ν' ανάβουν τά καντήλια σου, / νά πυρωθούν τ' αυτάκια μου, / και τά χερουλάκια μου (Μάνη). Έβγα, έβγα ήλιε μου, / πυροκοκκαλίτη μου, / πύρωσε τά κόκκαλά μου, / νά σοῦ δώσω τόν παρᾶ μου / ...πύρωσε τή ράχη μου και τά κοκκαλάκια μου, / νά σοῦ κάμω μιὰ κουλλοῦρα, / μέ τ' αυγά, μέ τά καρῦδια...* (Νάξος).

Έβγα, ήλιε, πύρωσέ με / και κουλλούρια τάισέ με, / μέ τό μέλι, μέ τό γάλα, / μέ τήν ἀργυρή κουτάλα. / Έβγα, ήλιε, μιὰ χαράς / ...δοῦ εἶν' ἔς τήν πυροσιτιά, / και μοιράζον τή δουλειά· / ὅποιος πάρ' τά πλιό πολλά / θά μοιράζη ἄλλη μιὰ (Σάμος).

18. Ν. Γ. Πολίτου, ὁ.π., σ. 130-183·

«Ήλιον ήλιον τζιαι νερά τζιαι πού πάνω μιὰ χαρά» (Κλ., αρ. 2352, σ. 153 (συλλ. Γ. Ηλιάδου, Λευκόνοικον και χωριά Μεσσαορίας Κύπρου, 1940)· *«Μί τούν ήλιου τά μάζου, / μί τούν ήλιου τά βγάζου, / τί έχουν τά έρμα κι φοφοῦν, Ὑπόκειται μῦθος, καθ' ὄν ποιμήν τις ἐξήγε τά πρόβατά του πρὸς βοσκήν μετὰ τήν ἀνατολήν τοῦ ήλιου και ἐπανάφερον αὐτά πρὸς τῆς δύσεως αὐτοῦ... Ὁ παροιμία λέγεται ἐπὶ τῶν παρακαίρων ἐνεργούντων τάς ἐπιχειρήσεις των και ἀπορούντων τίνος ἐνεκα ζημιοῦνται»*. (Ορέστου Δ. Σχινά, Παροιμιαί και παροιμιώδεις φράσεις συλλεγεῖσαι εκ Σερρών της Μακεδονίας, Λαογρ. Γ' (1911), σ. 204)· *«Σπίτι πού δέ δό βλέπει ὁ ήλιος, τό βλέπει ὁ γιατρός»* (Κλ, αρ. 2318, σ. 43 (συλλ. Δημ. Μερεμέτη, επαρχ. Ερμιονίδος 1956)· βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ὁ.π., σ. 38, Κλ, αρ. 2292, σ. 40 (συλλ. Θεοδ. Τρουπή, Σέρβος Γορτυνίας 1959). *«Οπου δέν μπαίνει ὁ ήλιος, μπαίνει ὁ... γιατρός* (Κλ., αρ. 421, σ. 139 (συλλ. Ιωάν. Κυριακού, Θήρα 1870)· *«Σπίτ' πού τό βλέπ' ήλιος, δέν τό βλέπ' γιατρός* (Κλ, αρ. 3023, σ. 330 (συλλ. Δημ. Παππά, Μέγα Περιστέριον Ιωαννίνων 1965)· πρβλ. Κλ., αρ. 1357 Δ, σ. 4 (συλλ. Εμμ. Ιωαννίδου, Αμοργός 1876), *Ευστρ. Ζήση, Παροιμιαί και παροιμιώδεις φράσεις Αιδημίου, Θρακικά, τόμ ΙΒ' (1939), σ. 341, 448· «Δέ θά φέξει πλιά ὁ ήλιος τσαί για μᾶς, Χ' στέ μου!»* (δὲ θ' ἀλλάξει ἡ τύχη, νά ἔλθει και σέ μᾶς ἡ εὐτυχία)» (Νίκη Λ. Πέρδικα, Σκύρος, Αθήναι 1943, τόμ. ΙΙ, σ. 41)· *«Από τή κούτλα φέντζ' ὁ ήλιος»*, λέγεται ἐπὶ ἀγαπητοῦ προσώπου ἀποτελοῦντος τήν εὐτυχίαν τῶν γονέων κτλ., ὡς ὁ ήλιος ἐμφανιζόμενος ζωογονεῖ και φωτίζει τόν κόσμον («Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Γλωσσικά και Λαογραφικά Κάσου, εις Τρωφ. Ε. Ευαγγελίδου — Μ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Ιστορία της νήσου Κάσου... εν Αθήναις 1935, σ. 358)· *«Γιά λάμπει, Ήλιε, για νά λάμπω!»* (Καρδάμυλα)». (Philip P. Argenti, - H. J. Rose, The Folklore of Chios, Cambridge 1949, σ. 901, 16)· *«Νά πᾶς στό χωραφάκι σου μέ τόν παππού τόν ήλιο / βγατίζεις ἀξεκούραστα και ἔκονομάς βασιλείο»* (Κλ., αρ. 1357 Δ, σ. 121 (συλλ. Εμμ. Ιωαννίδου, Αμοργός 1876)· *«Ήλιος και βροχή / τοῦ Θεοῦ εὐχή»* (Ιακ. Χ. Δραγάτσης, Εφημ. Εστία, 13 Ιανουαρίου 1929)· βλ. και Δημ. Σ. Λουκαρίου, Κεφαλονίτικα Γνωμικά, Αθήναι 1952, σ. 11· *«Ήλιος και βροχίτσα / θεοῦ εὐχίτσα / ἀντάρρα μαντάρρα / τοῦ διαβόλου κατάρρα»* (Κλ., αρ. 965, σ. 12 (συλλ. Κ. Αποστολίδη, Φιλιππούπολη 1922)· *«Ξέρανε τό χορτάρι σου, ἐν ὄσῳ ὁ ήλιος καιεῖ!»* (Κλ., αρ. 2268 Γ, σ. 743 (συλλ. Χ. Κορύλλου, Πάτραι και περ. 1910-1926).

τολισμός, η προς την ανατολή, τον ήλιο, στροφή των πράξεων στους εξορκισμούς, στις διάφορες μαγικές θεραπείες κ.τ.τ.¹⁹. Το ίδιο παρατηρείται στο γάμο, στα νιόνυφα, στο χαιρετισμό, «τούς βάζουμε νά κοιτάζουν άνατολικά»²⁰, στις λειτουργικές θυσίες «κατά ήλιόβγαλμα»²¹, στα νεκρικά έθιμα, ειδικότερα στη θέση του νεκρού από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα²².

Ομοίως σημειώνεται η θέση του γεροντοτέρου, αρχηγού της οικογένειας (πατρογραμμικό σύστημα: patrilineal system, πατριαρχική οικογένεια: *patrilineal family* στο τραπέζι προς την ανατολή: «ό γηραιότερος τής οικογένειας καλαμβάνει εν τῇ έλλειψει εκείνη τραπέζη τήν πρός άνατολάς (πρός κρούγμα ήλιου) θέσιν και προεξέχει κατά τό έπακολουθούν γεύμα»²³.

Επίσης τη ζωτική σημασία που είχε και έχει ο ήλιος για τη ζωή του ανθρώπου δηλώνουν και οι διάφορες μετεωρολογικές παρατηρήσεις που σχετίζονται με αυτόν:

«Άσπρος ήλιος, μαύρη μέρα (όταν ό ήλιος είναι άδύνατος, θά βρέξει)»²⁴.

«Του ήλιου κύκλος άνεμος, του φεγγαριου χειμώνάς (ό κύκλος του ήλιου (άλλως ή στέμμα) προμηνάει άέρα, και του φεγγαριου βροχή και κρύο)»²⁵.

-
19. Βλ. ενδεικτικά *Στίλπωνος Π. Κυριακίδου*, Κυπριακά έπωδαί (εούκες), Λαογρ., τόμ. 5' (1917-1918), σ. 606, 610, 2' *Γρηγορ. Μαχαιριώτη*, Κυπριακά έπωδαί, Λαογρ. τόμ. Η' (1921-25), σ. 207, 208· *Φαίδωνος Κουκουλέ*, Μεσαιωνικοί και νεοελληνικοί κατάδεσμοι, Λαογρ., τόμ. Η' (1921-25), σ. 329, 343, 345· *Κ. Π. Χατζηιωάννου*, Γεωργικά και ποιμενικά τής Κύπρου, Λαογρ., τόμ. ΙΑ' (1934-1937), σ. 110· *Γ. Ν. Αίκατερινίδου*, Έπωδαί έξ Άνατολικής Κρήτης, Λαογρ., τόμ. ΙΖ' (1957-58), σ. 585, 588· *Στεφ. Δ. Ημέλλου*, Ναξιακά έπωδαί, Λαογρ., τόμ. Κ' (1962), σ. 190 κ. ά.
20. Βλ. *Φώτη Παπανικολάου*, Ο γάμος στη Δυτική Μακεδονία, Λαογρ., τόμ. ΙΘ' (1960-1961), σ. 215.
21. *Γ. Α. Μέγα*, Θυσία ταύρων και κριών εν τη ΒΑ. Θράκη, Λαογρ., τόμ. Γ' (1911-1912), σ. 170-171.
22. Βλ. ενδεικτικά *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. τόμ. Γ', εν Αθήναις 1931, σ. 328, 4' *Σπύρου Συγκολλίτου*, Ο νεκρός εις την Ανασελίτσα, Λαογρ., τόμ ΙΑ' (1934/37), σ. 391· *Ελπινίκης Σαραντή - Σταμούλη*, Πρόληψεις και δεισιδαιμονίες της Θράκης, Λαογρ., τόμ. ΙΔ' (1952), σ. 195.
23. Βλ. *Γ. Α. Μέγα*, ό.π., σ. 160.
24. *Δημ. Σ. Λουκάτου*, ό.π., σ. 11.
25. *Ό.π.*, σελ. 12· βλ. επίσης ΚΛ., αρ. 1446 Β, σ. 319 (σουλ. Δημ. Λουκάτου, Τελώνια Λέσβου 1940), ΚΛ., αρ. 2071, σ. 37 (σουλ. Γεωργ. Χειλά, Πιτυούς Χίου 1952), ΚΛ., αρ. 1898, σ. 202 (σουλ. Δήμητρας Μερεμέτη, επαρχ. Ερμιονίδος 1953), ΚΛ., αρ. 2135, σ. 56 (σουλ. Μιχ. Σπανού και Δεσπ. Παιδάκη, Σχοινοχώρι Αργολίδος 1954), ΚΛ. αρ. 2318, σ. 221, 237 (σουλ. Δήμητρας Μερεμέτη, επαρχ. Ερμιονίδος 1956), ΚΛ., αρ. 2327, σ. 235 (σουλ. Ιωάνν. Π. Κασιμάτη, Κύθηρα 1959), ΚΛ., αρ. 2295, σ. 199 (σουλ. Εμμ. Σαρέλλη Πλαγιά Λέσβου 1959), ΚΛ., αρ. 2339, σ. 41 (σουλ. Κων. Βήχου, Μήλος 1960)
- «Κύκλος του ήλιου άνεμος, του φεγγαριου νεράκια» Άμα το φεγγάρι έχει κύκλο θά βρέξει, όταν ό ήλιος, θά πάρη άγέρας» (ΚΛ., αρ. 2069, σ. 42 (σουλ. Λαμ. Μασουρίδη, Χαλκειό Χίου 1953)· «Κύκλος του ήλιου άνεμος, του φεγγαριου νερά» (ΚΛ. αρ. 2070,

β) Η τοποθέτηση της θύρας στη μακριά πλευρά για το μακρυνάρι αποτελούσε τη μόνη πρακτική λύση που συγκέντρωνε πολλά εργασιακά πλεονεκτήματα και λειτουργίες: ήλιος, φως, κυρίως δε την εύκολη διακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού²⁶.

Φύλλα της πόρτας

Η πόρτα αποτελείται συνήθως από δυο φύλλα. Η δίφυλλη²⁷ πόρτα έχει το ένα φύλλο κομμένο στη μέση εγκάρσια. Έχουμε δηλ. το μισοπόρτι όπως στο νησιώτικο κατώι με τις λειτουργίες του (φως, προφύλαξη με τις προεκατακίτες και αναφυόμενες έννοιες).

Το επάνω μέρος έμενε συνήθως ανοιχτό και λειτουργούσε και ως παράθυρο, γιατί στα παλιά χρόνια δεν υπήρχαν παράθυρα στο σπίτι. Τα παράθυρα, τα οποία υπάρχουν, ανοίχτηκαν και κατασκευάστηκαν αργότερα, αφού προηγήθηκαν μικρά ανοίγματα στην οροφή, στην αρχή χωρίς τζάμι, έπειτα με τζάμι. Το κάτω μέρος (φύλλο) της πόρτας έμενε συνήθως κλειστό (ανοιγόκλεινε μόνο κατά την είσοδο) και εμπόδιζε τα οικιακά ζώα, κυρίως τι κότες, να μπαίνουν στο σπίτι, αλλά και τυχόν εοπετά (φίδια κλπ.).

Δάπεδο

Στην πρακτική λειτουργία της εισδοχής του φωτός και της θερμάνσεως, γενικά στην αντιμετώπιση των καιρικών συνθηκών, πρέπει να αναζητηθεί, νομίζω, ο λόγος για τον οποίο το δάπεδο του μονού σπιτιού με την καμάρα είναι χαμηλότερο απ' την αυλή.

Εστία, φωτιά, βάτρα

Η εστία, η «βάτρα», δεν κατασκευαζόταν και λειτουργούσε ακριβώς στη μέση του «σπιτιού», αλλά λίγο αριστερότερα ή δεξιότερα της καμάρας και

σ. 11 (συλλ. Ισιδ. Σεράφη, Πυργί Χίου 1953), «Κύκλος του ήλιου άνεμος, του φεγγαριού βροχή» (ΚΛ., αρ. 2143, σ. 204 (συλλ. Παπαγγελή Μιχέλη, Λήμνος, 1954), «Άσπρος ήλιος, μαύρη μέρα» (ΚΛ., αρ. 1160 Γ, σ. 110 (συλλ. Γ. Α. Μέγα, Λήμνος 1938), ΚΛ., αρ. 2071, σ. 37 (συλλ. Γεωργ. Χειλά, Πιτυούς Χίου 1952), ΚΛ., αρ. 2070, σ. 11 (συλλ. Ισιδ. Σεράφη, Πυργί Χίου 1953), ΚΛ., αρ. 2175, σ. 35 (συλλ. Γεωργ. Δροσοπούλου Κεραμιδιά και χωριά τ. Δήμου Πηνηϊών Ηλείας, 1955), ΚΛ., αρ. 2295, σ. 199 (συλλ. Εμμ. Σαρέλλη, Πλαγιά Λέσβου 1959).

²⁶ «Άσπρος ήλιος άσπρη μέρα / μαύρος ήλιος μαύρη μέρα» (ΚΛ., αρ. 3007, σ. 104 (συλλ. Σωκρ. Γεωργούλα, Καρυδέα επαρχίας Πάργας Πρεβέζης 1966), «Ήλιος μέ τά δόντια» βλ. ένδεικτικώς ΚΛ., αρ. 883, σ. 241 (συλλ. Κ. Νεστορίδη, Αθήναι [1928]), «Ήλιος μέ ποδάρια / νοτιές καί μαίστράλια» (ποδάρια: οι δέσμες από τις ακτίνες που ρίχνει ο ήλιος στη δύση του) (Δημ. Σ. Λουκάτου, ό.π., σ. 11).

26. Βλ. και *Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη*, ό.π., σ. 29-30, 77-78.

27. Και μονή να ήταν η πόρτα (σπάνια), ήταν κομμένη εγκάρσια στη μέση (μισοπόρτι). Πρβλ. και *Γιώργου Δ. Χατζησωτηρίου*, Οι αυλόπορτες των Μεσογείτικων χωριών, Συμβολή, έτος τρίτο, τεύχ. 14, σ. 5.

ποτέ στον τοίχο, όπως κατασκευάζεται μεταγενέστερα το τζάκι —εντοιχισμένο, οικοδομικό μέλος της κατοικίας— για να μπορούν να κάθονται πολλοί γύρω από τη φωτιά²⁸. Πρόκειται για στοιχείο αναγκαίας κατασκευής και λειτουργίας, γιατί την οικογένεια αποτελούσαν πολλά άτομα στο ισχύον πατρογραμμικό σύστημα συγγενείας (*patrilineal kinship system*): ο πατέρας, οι γιοί, οι νύφες, τα παιδιά τους, οι ανύπαντρες αδελφές κλπ.

Η «βάτρα» λειτουργούσε για την παροχή θερμάνσεως και την παρασκευή του φαγητού²⁹. πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η «βάτρα» λειτουργούσε και χρησιμοποιότανε και στις διάφορες τελετουργικές πράξεις (μαγικολατρευτικές, μαντικές κλπ.). Ήταν το απαραίτητο λειτουργικό μέρος, θα λέγαμε, των δραστηριοτήτων του βιοκοινωνικοπολιτισμικού φάσματος της οικογένειας και του οποίου η ραχοκοκαλιά σκιαγραφείται στο «*ἦτο δέ αὕτη τό ἱερόν ἔδος τῶν οἰκογενειακῶν θεοτήτων*» (Εὐρ. Μηδ. 396) και στην ἔννοια: «*ἐς ἀφνεάν ἰκομένους / μάκαιραν Ἰέρωνος ἐστίαν*. (Πινδ. Ολ. 1, 16-17): *ἐν τῷ Θρασυδαῖος ἔμνασεν ἐστίαν / τρίτον ἐπι στέφανον πατρῶαν βαλῶν* (Πινδ. Πυθ. 11, 21-22): *ἜΩ παῖδες, ὃ σωτήρες ἐστίας πατρός* (Αἰσχύλ. Χο. 265).

Η εστία είναι το σπίτι, η οικογένεια, που νομίζω ότι απλά θα μπορούσαμε να το συνδυάσουμε, πλησιάσουμε και με το «*εἶναι ἀπό τζάκι*». Είναι το σύμβολο της οικογένειας. Ο Ηρόδοτος απαριθμεί τις οικογένειες σε μια πόλη μετρώντας τις εστίες: «*τῶν δέ νῦν Λυκίων φαμένων Ξανθίων εἶναι οἱ πολλοί, πλὴν ὀγδώκοντα ἰστιέων, εἰσὶ ἐπήλυδες· αἱ δέ ὀγδώκοντα ἰστία αὐταὶ ἔτυχον τηνικαῦτα ἐκδημέουσαι καὶ οὕτω περιεγέγοντο*» (Ηροδ. Ι, 176).

Στην τόσο σημαντική λειτουργία της η εστία, φωτιά, στη διαρκή συμβολή της στο λειτουργικό μέρος των οικογενειακών δραστηριοτήτων, των «γεγνών» στην αναγκαία ύπαρξή της για το βιοτικοκοινωνικό τους φάσμα φαίνεται να οφείλει τη θεοποίησή της:

«*Ρεῖη δέ δηθηῖσα Κρόνω τέκε φαίδιμα τέκνα,
Ἰστίη, Δήμητρα καὶ Ἥρην χρυσοπέδιλον...*»
(Ησιόδ. Θεογ. 453-4)

*Οὐδὲ μὲν αἰδοίη κούρη ἄδεν ἔργ' Ἀφροδίτης
Ἰστίη, ἦν πρώτην τέκετο Κρόνος ἀγκυλομήτης*
(Ομηρ. Ὑμν. Αφρ. 21-22).

Εἶναι προστάτιδα του σπιτιού και της οικογένειας, αλλά, κατόπιν με τη δημιουργία των μεγαλύτερων μονάδων και της συστάσεως των χώρων και της πολιτείας και την επικαλούνται στις σπονδές, στις ευχίες, στις απαρχές:

*Ἔστίη ἦ πάντων ἐν δόμασιν ὑψηλοῖσιν
ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων*

28. Βλ. και Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη, ὁ.π., σ. 27, 77.

29. Βλ. και Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ὁ.π., σ. 32-33.

ἔδρην αἰδίδιον ἔλαχες πρεσβηίδα τιμὴν
καλὸν ἔχουσα γέρας καὶ τιμὴν· οὐ γὰρ ἄτερ σοῦ
εἰλαπίναι θνητοῖσιν ἴν' οὐ πρώτη πυμάτη τε
ἔστι ἄρχόμενος σπένδει μελιηδέα οἶνον

(Ομηρ. Ὑμν. Εστ. (29), 1-6· πβ. καὶ Ὑμν. 24)·

ἔστια εὐδυνάτοιο Κρόνου θύγατερ βασιλεία,
ἧ μέσον οἶκον ἔχεις πυρὸς ἀνάοιο, μεγίστου...

(Ορφ. Ὑμν. 84)·

Κρόνου δὲ καὶ Ῥέας λέγεται γενέσθαι τήν τε Ἐστίαν καὶ Δήμητρα καὶ
Ἥραν (Διοδ. 5, 68)·

«Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα θεῶν ξενίη τε τράπεζα,
ἰστίη τ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος, ἦν ἀφικάνω»

(Οδυσ. ξ 158-159)·

Την επικαλοῦνται στους ὄρκους³⁰, υπάρχει στη θυμοσοφία, στις παροιμίες³¹,
ἀπὸ ὅπου αναφαίνονται ἀντιλήψεις καὶ κοινωνικὲς δομές.

Ἄλλωστε εἶναι γνωστό ὅτι ἡ δύναμη τῆς φωτιάς καὶ ἡ λατρεία τῆς εἶναι
φαινόμενο παγκόσμιον³².

30. Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα θεῶν ξενίη τε τράπεζα,
ἰστίη τ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος, ἦν ἀφικάνω (Οδ. ξ 158-159· ρ 155-156· πβ. τ. 304-305)·
Μὰ τὴν πατρῶαν ἐστίαν, ἀλλ' οὐχ ὕβρει / λέγω τάδ', ἀλλ' ἐκείνον ὡς παρόντα νῦν.
(Σοφ. Ηλ. 881-882)·
τὰς δὲ βασιλείας ἰστίας νόμος Σκύθησι τὰ μάλιστα ἐστὶ ὀμνῦναι τότε, ἐπεὰν τὸν
μέγιστον ὄρκον ἐθέλωσι ὀμνῦναι. (Ηρόδ. 4, 68).
31. «Ἐκαρακῶθε τὸ τζάκ'ν ἀτ' (κλείδωσε τὸ τσάκι του) κατεστράφη ἡ οἰκογένειά του
(Κοτύωρα)» (Α. Α. Παπαδοπούλου, Παροιμίες, Αρχ. Πόντου, τόμ. Β' (1929), σ. 91,
430)· «Δυὸ τζάχε ντ' ἀ καρακῶν'νε ἄς καρακῶν'νε ἕναν (ἐκεῖ πού θά κλείσουν δυὸ
τσάκια, ἄς κλείσουν ἕνα). Ἐπὶ νεονύμφων ἀμφοτέρων ἀναξίων λόγου». (Α. Α. Παπα-
δοπούλου, ὁ.π., σ. 85, 361)· «Ντὸ θά καρακοῦνταν δυὸ ὀτζάκια, ἄς καρακοῦται ἕναν.
Ἄντι νὰ κλείσουν δυὸ σπίτια, ἄς κλείσει ἕνα. — Λέγεται ὅταν κι' ὁ γαμπρὸς κι' ἡ
νύφη εἶναι ἀπρόκοφτοι» (Ξενοφ. Κ. Ἀκογλου, Ἀπὸ τῆ ζωῆ του Πόντου. Λαογραφικά
Κοτύωρων, Αθήνα 1939, σ.485, 185)· «Ἐκαρακῶθεν τ' ὀτζάκ'ν- ἀτ'. Ἐκλείσει καὶ μα-
νταλώθηκε τὸ τζάκι του. — Καταστράφηκε κυρίως ἀπὸ τὸ θάνατο μονάκριβου παιδι-
οῦ, τῆς γυναίκας του ἢ καὶ ἀπὸ μεγάλες συμφορές» (Ξενοφ. Κ. Ἀκογλου, ὁ.π., σ. 459,
97)· «Ἐπέμ'νε 'ς τὸ τζάκ' (ἔμεινε 'ς τὸ τσάκι). Ἐπὶ κόρης παρηλίκου» (Κοτύωρα) (Α.
Α. Παπαδοπούλου, ὁ.π., σ. 98, 511)· «Αὐτός εἶναι ἀπὸ τζάκι» (ευγενής, ἀπὸ γενιά) (Κλ.
ἀρ. 938, σ. 12 (συλλ. Ἰωάν. Μουντάνου, Αβίας Λακωνίας 1915)· «Κοπέλλα ἀπὸ τζιάκι
καὶ σκυλί ἀπὸ στάνη», (Κλ., ἀρ. 1665 Β, σ. 35 (συλλ. Δημ. Οικονομίδου, Ντερβιτσάνη,
Δράπολης Ἀρχυροκάστρου κ.ά. (Βορ. Ηπείρου) 1951)· Εἶναι ἀπὸ τρανὸ τζάκι (Κλ., ἀρ.
2461, σ. 23 (συλλ. Γεωργίου Γιαννάκη, Κοζάνη, Μηλιά 1962)·
«Τὸ χωριὸ ἔχει σαράντα φωτιάς (φρ.) Στατιστικὴ ἤγουν κατοικημένο ἀπὸ σαρά-
ντα οἰκουγένειες», (Κλ., ἀρ. 2285, σ. 200 ἀρ. 45 (συλλ. Ἀντων. Μανούσου, Ἡπειρος,
Επτάνησος 1880 [;]).

32. Βλ. προχειρῶς *Herb. Freudenthal*, Feuer, εἰς *E. Hoffmann - Krayer - H. Bächtold*

Ο καπνός έβγαινε από μια τρύπα ή δύο, που υπήρχαν στη στέγη. Γεγονός βέβαια είναι ότι δεν λειτουργούσε σωστά το σύστημα της βάτρας, γιατί πολύς καπνός έμενε στο σπίτι, σκορπίζονταν σ' ολόκληρο το χώρο και έβγαινε λίγος-λίγος από τις διεξόδους, απόδειξη τα κατόμαυρα ξύλα της στέγης, όπου υπάρχει ακόμη η παλιά (βλ. Εικ. 16). Βέβαια πλησιάζουμε την ίδια ευθεία με το μέλαθρο:

«Μέλαθρον κυρίως λέγεται τό μέσον τῆς στέγης ξύλον τό υπότονον καλούμενον ἀπό τοῦ μελαίνεσθαι ὑπό τοῦ καπνοῦ. ὅταν οὖν εἶπῃ Ὅμηρος Αὐτῇ δ' αἰθαλόεσσα ἀναΐξασα μελάθρου ἔξετο' τοῦτο φησὶ δηλοῦν· τινές δὲ τὸν ὄροφον ἢ τὸν οἶκον»³³.

Η βάτρα, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, άναβε και λειτουργούσε και ως πηγή παρασκευής του φαγητού· εκεί παρασκευάζονταν το φαγητό, το οποίο μαγειρευόνταν από τη γιαγιά, τη μόνη που με τα μικρά παιδιά έμενε στο σπίτι μαζί και με καμιά ετοιμόγεννη νύφη ή λεχώνα. Εκεί το φαγητό έβραζε αρκετά, αφού κύρια βασική διατροφή τους ήταν τα δημητριακά και τα όσπρια, για να είναι έτοιμο να φάνε, όταν γύριζαν από τις δουλειές, απ' τα χωράφια. Κρέας έτρωγαν τις γιορτές κ' εκείνο ήταν κυρίως κοτόπουλο απ' τα δικά τους. Μαγειρεμένο φαγητό μόνο το βράδυ έτρωγαν τις καθημερινές. Μαζί τους στο χωράφι έπαιρναν ψωμί, ελιές, τυρί, κρεμμύδια.

Διάφορα ανοίγματα και προσαρτήσεις στους τοίχους (πάσσαλοι, ξύλα-ράφια)

Γατότρυπα

Υπάρχει στον τοίχο ειδικά κατασκευασμένη τρύπα³⁴ για τη γάτα (είσοδος-έξοδος), το φύλακα του σπιτιού και των γεννημάτων κυρίως από τα ποντίκια, αλλά και από τα ερπετά. Λειτουργούσε δηλ. το συγκεκριμένο άνοιγμα για τη βιολογική ανάγκη του ζώου, το οποίο προφύλασσε τα γεννήματα και τους ανθρώπους του σπιτιού, τους συνεοίκους.

«Πονίτσες»

Οι «πονίτσες», (Εικ. 5) τα κουφώματα στους τοίχους, ανοίγματα διαφόρου μεγέθους, κατασκευάζονται για να εξυπηρετήσουν διάφορες λειτουργικές ανάγκες, κυρίως την τοποθέτηση, φύλαξη, τακτοποίηση σκευών: το

-*Stäubli*, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τομ. II, Berlin - Leipzig 1929-1930 (Berlin - New York 1987), στ. 1389-1391 και *V. Geramb*, Herd, αυτόθι, τομ. III, στ. 1761-1764.

33. Βλ. Ετυμ. Μέγα, s.v. Μέλαθρον.

34. Στο φύλλο της πόρτας στο κάτω μέρος αναφέρεται ότι «άφιετο μικρά όπή διά νά έξέρχηται εκείθεν ή γάτα...» (Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π., σ. 32)· στα παλιά όμως σπίτια και τα καλά είχε προβλεφθεί οικοδομικά-κατασκευαστικά και ήταν στον τοίχο του σπιτιού.

«μπρίκι», το λαδωτήρι κλπ. ή και το εικόνισμα. Ακόμη και σήμερα λειτουργεί ένα άνοιγμα ως εικονοστάσι.

Υπήρχε και ντουλάπι, ένα ή περισσότερα. Μέσα εκεί έβαζαν διάφορα, κυρίως πρόχειρα πράγματα χρήσεως για να μη φαίνονται (γαβάθα, γαβαθάκια, το κουδί (τσουκάλι) κλπ.), που έχουν όλα τις γνωστές λειτουργίες.

Ο σταμνοστάτης

Ο σταμνοστάτης είναι το άνοιγμα-κούφωμα στον τοίχο, όπου τοποθετείται η στάμνα. Η ανάγκη της ύπαρξης της στάμνας για τη μεταφορά και φύλαξη του βασικού στοιχείου βίωσης, του νερού, που ήταν υποχρεωμένοι οι άνθρωποι, κυρίως οι γυναίκες, να μεταφέρουν από πηγάδια ιδιωτικά ή και το δημόσιο, εδημιούργησε τη λειτουργία του σταμνοστάτη.

Κτίσιμο χωμάτινης κανάτας

Ακόμη σημειώνουμε τη σκέψη, που καταλήγει σε τεχνούργημα της συγκεκριμένης ομάδας για τη διαφύλαξη των χρημάτων. Μια κανάτα χωμάτινη, που περιείχε τα χρήματα, κουφοκτιζόταν στον τοίχο και την εγνώριζε ο αρχηγός, ο «μεγάλος πατέρας». Λειτουργία ενσωματωμένη στην κατοικία, δημιούργημα πρακτικής ανάγκης.

Θα ήθελα μάλιστα να σημειώσω εδώ ότι το περιεχόμενο αυτής της πρακτικής έκφρασης του πολιτισμού συνδέεται κατ' ευθείαν νομίζουμε με το πλέγμα των εθίμων και παραδόσεων περί θησαυρών που κυκλούνται στο λαό· π.χ. βρίσκουν, όπως διηγείται ο λαός, θησαυρούς σε διάφορα πήλινα, τους θησαυρούς φυλάει φίδι, αράπης κλπ. και ίσως στην ξεταζόμενη περίπτωση υπόκειται κάποιο αριάδνειο νήμα για τη δημιουργική αιτία των παραδόσεων αυτών, πώς δηλαδή δημιουργήθηκαν.

Άλλωστε ένα πολιτιστικό περιβάλλον ενός λαού ή στενότερα μιας ομάδας μπορεί να περιλαμβάνει μερικές μπερδεμένες και σύνθετες καθ' ολοκληρίαν ταξινομήσεις-κατηγορίες για 'κείνο που φαίνεται να ήταν και είναι σχετικά απλό φαινόμενο.

Πάσσαλοι

Τις κανάτες-λαγήνια μισής, μιας και δυο οκάδων, χωμάτινες και συνήθως ζωγραφισμένες, κρεμούσαν με τη σειρά σε παλούκια-πασσάλους που έμπηγαν στον τοίχο³⁵. Το απλό αυτό κατασκεύασμα-μέσο εξασφάλιζε την εξάρτηση, την τοποθέτηση και τακτοποίηση των αντικειμένων αυτών· αποτελούσε το σημείο-θέση για τη φύλαξή τους, να μην σπάζουν, αλλά και να μην ευρίσκονται στο χώρο κάτω και εμποδίζουν τις λοιπές λειτουργίες του χώρου με όλες τις προεκτάσεις τους, όταν τα λαγήνια δεν ήταν σε χρήση, γιατί τα χρησιμοποιούσαν κυρίως στις γιορτάδες.

35. Βλ. και ΚΛ., αρ. 1706, σ. 7 (1952).

Συγχρόνως τα κανάτια αυτά, συνήθως πεποικιλμένα, έτσι τοποθετημένα στο χώρο με την ποικιλία των χρωμάτων και την άσπρη ανταύγεια του τοίχου λειτουργούσαν ως διακοσμητικά στοιχεία του χώρου.

Ράφια

Διακοσμητικά στοιχεία ανεζητούντο και λειτουργούσαν στο μονό σπίτι. Στο χώρο πάνω ακριβώς από τα κανάτια, λαγήνια, έμπηγαν δυο παλούκια ξύλινα, γερά (πασσάλους)· σ' αυτά στερέωναν καλά μια πλατειά σανίδα, «ντράσα», που την στήριζαν καλά στους δυο πασσάλους που με τον τοίχο αποτελεί ένα τεχνικό σύνολο, όπου τοποθετούσαν όρθια τα πιάτα, τα οποία είχαν διακοσμητικό θέμα τα λουλουδία, «τα πιάτα της φιγούρας» όπως έλεγαν· αργότερα τα «πιάτα της φιγούρας» ήταν διακοσμημένα με την Αμαλία, τον Όθωνα κλπ.

Ο χώρος που δεχόταν και βοηθούσε αυτή τη λειτουργία ήταν συνήθως απέναντι της εισόδου. Βλέπουμε επομένως και λειτουργία πολιτισμικής στάθμης, καλλιτεχνικού αισθητηρίου, πνεύματος.

Μια άλλη σανίδα, ράφι ψηλά τοποθετημένο με το ίδιο τεχνικό σύστημα, δεχόταν τα ψωμιά (10-20 τον αριθμό καρβέλια), λειτουργούσε δηλ. το ράφι ως ψωμοθήκη, ψωμέρα. Η συγκεκριμένη θέση, ψηλά, δεν αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της εύκολης διακίνησης της τροφής, ούτε στο να προφυλάξει από τις σκόνες κλπ., αλλά εξασφάλιζε την προστασία τους από τα οικιακά ζώα (γάτες κλπ.), κυρίως όμως από τα ποντίκια και από τα παιδιά της οικογένειας. Ετοποθετούντο ψηλά για να μην τα φτάνουν και τα τρώνε τα παιδιά³⁷ και καταναλώσουν αμέσως τη συγκεκριμένη τροφή, τη βδομαδιάτικη. Ήταν ωρισμένη η ποσότητα που τους ανήκε και το διάστημα που έπρεπε να περάσουν. Στο σημείο αυτό έχουμε να κάνουμε με μορφή τροφικού κώδικα, αλλά και με στοιχεία πολιτισμικοοικονομικά, κανόνες συμπεριφοράς. Το σύστημα αυτό λειτουργίας υπήρχε μέχρι και το 1960-61, ίσως και αργότερα.

Σε πάσσαλο ή σε ράφι τοποθετούσαν και την τσότρα με το κρασί —αυτή μπορούσε να τοποθετηθεί και σε πονίτσα— και την τσίτσα, που χρησιμοποιούσαν συνήθως στα διαβατήρια έθιμά τους.

Σε πάσσαλο επίσης κρεμούσαν το ματαρά (δερμάτινο ασκό), ενώ υπήρχαν και τα αντικείμενα που δεν είχαν συγκεκριμένο τόπο, θέση στο χώρο, π.χ. το μάσκουλι (ξύλινο κλειδοπίνακο), γιατί το παίρναν μαζί τους στο χωράφι κ' έβαζαν μέσα συνήθως τις ελιές και το τυρί. Η συχνή επομένως χρήση όπως και η ευκαιριακή, που οδηγεί στον ίδιο δρόμο, δεν συγκεκριμενοποιούνται σε ωρισμένο σημείο στο λειτουργικό χώρο.

Κάθε σπίτι είχε και τα *χαρκόματά* του, από τα οποία άλλα ήταν καθημε-

36. Βλ. και ΚΛ., αρ. 1706, σ. 7.

37. Βλ. και ΚΛ., αρ. 1706, σ. 8.

ρινής χρήσεως και άλλα όχι. Ανάλογα με τη χρήση και τη λειτουργία τους έπαιρναν και τη θέση στο σπίτι. Εκείνο που αναφέρουμε εδώ είναι ότι τα «καλά χαρκώματα» της μη καθημερινής χρήσεως λειτουργούσαν και ως διακοσμητικά στοιχεία του χώρου, τοποθετημένα όμορφα γυαλισμένα πάνω σε ράφι παλιά, το οποίο και έπαιρνε τη θέση του με το ίδιο σύστημα στο χώρο.

Παραλείποντας τα αναλυτικά στοιχεία γενικά αναφέρουμε ότι τα κουφώματα-ανοίγματα στα τοιχώματα (τοιχοί, πάσσαλοι και σανίδες, ξύλα), μέσα απλά, συνδυασμένα σύνολα ή μεμονωμένα, λειτουργούν για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της βίωσης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά και αισθητικούς κανόνες. Βλέπει δηλ. κανείς από τον τρόπο αυτό μια άλλη διάσταση, μια οπτική γωνία διαφορετική, έναν άλλο κανόνα συμπεριφοράς, που μπορούμε να τον εντάξουμε στο μεγάλο κατάλογο πολιτισμικών κατηγοριών, όπως και τους προηγούμενους κώδικες και κανόνες συμπεριφοράς, έστω και αν πολλοί από αυτούς είναι κοινοί.

Κρίκος

Σημειώνουμε και την κατασκευή, χτίσιμο, ενσωμάτωση κρίκου, ενός απλού μέσου με μεγάλη πολιτισμική διάσταση. Στην καμάρα λοιπόν κατά το χτίσιμο στερεώνονταν ένας κρίκος, απ' όπου κρεμούσαν το σφάγιο, το αρνί³⁸.

Είναι φανερή η ανάγκη της λειτουργίας του κρίκου, αφού απλά αναφέρουμε ότι ήταν μέλημα της κατασκευαστικής.

Και η απλή αυτή τοποθέτηση και λειτουργία μας οδηγεί σε μια σειρά από συμπεριφερειακούς κανόνες στη σημασία συγκεκριμένου τελετουργικού, του θρησκευτικού και άλλου και στη συνέχεια στην ταξινόμηση την πολιτισμική. Τα τελετουργικά αυτά της λατρείας της Λαμπρής, που ιδιαίτερα γιορτάζονται στη συγκεκριμένη ομάδα και τα σημεία τους βλέπουμε και στην κατοικία, δηλώνουν και την προέλευσή της από την γεωργοκτηνοτροφική ζωή και σημειώνουν και υπενθυμίζουν τις ανοιξιάτικες γιορτές για την καλή παραγωγή κλπ. Ή το σφάξιμο, τη θυσία, στο γάμο, διαβατήριο έθιμο, την υπαγωγή, εισαγωγή και μύηση του νέου μέλους, της νύφης στην οικογένειγένος, στην κοινωνία της ομάδος και στην συγκροτηματική κατοικία — αφού η συγκεκριμένη ομάδα ανήκει στο πατρογραμμικό σύστημα, με τη γενιά, το σόι, όπως ήδη σημειώσαμε.

Έτσι βλέπουμε ότι τα ενσωματωμένα στοιχεία της κατοικίας και η λειτουργία τους χωρούν στο πολιτιστικό υπόβαθρο της ομάδας, στην κοινωνική τους αρχή, που είναι η αρχή της συγγένειας με τα συγκεκριμένα ειδικά χαρακτηριστικά.

38. Η πληροφορία ότι από τον κρίκο αυτό κρεμούσαν τον τέντζερη του φαγητού δεν φαίνεται να υπήρχε μεταξύ της εξεταζόμενης ομάδος.

Τοίχωμα εσωτερικό, χώροι

Σημειώνουμε επίσης το τοίχωμα, που ενώνει την καμάρα με τους στενούς τοίχους του μακρυναριού και λειτουργεί αντηριδικά και διαχωριστικά μαζί με τους κυρίους εξωτερικούς τοίχους και δημιουργεί τους χώρους αποθηκείωσης των προϊόντων της γεωργικής παραγωγής και των ζώων με τα χρειώδη για το σκοπό αυτό. Έτσι έχουμε στο δεξιό τμήμα το αμπάρι και την κελλαρή ή το κελλαρί, στο αριστερά δημιουργούμενο τμήμα και στο μπροστινό άνοιγμα τα ζώα και δίπλα το αχούρι ή τη λεγόμενη *καστόρα*³⁹.

Στην πρόσοψη του αμπαριού και στο κάτω μέρος της ξύλινης αυτής πλευράς υπήρχε τρύπα, που την έφραζαν με τεμάχιο υφάσματος, με ένα κουρελάκι⁴⁰. Το άνοιγμα αυτό, που έκλεινε με το κουρελάκι, λειτουργούσε ως δικλείδα για την παροχή και τη διαφύλαξη του γεννήματος.

Η παραγωγή, επαγγελματική κατεύθυνση, κυρίως γεωργικός βίος —τα παραγόμενα από τη γη— πρωτογενής οικονομία, που καθορίζει και τη μορφή της διατροφής και η κλειστή οικονομία, παραγωγή από την οικογενειακή μονάδα, δημιούργησε την λειτουργία αυτών των χώρων.

Θα ήθελα εδώ να τονίσω μόνο τα εξής: Για να κρίνει κανείς σωστά τη λειτουργία του στάβλου (την συγκατοίκηση των ζώων με τον άνθρωπο) εντός της κατοικίας, θα πρέπει πρώτον να λάβει υπ' όψη του τη θέση και την αναγκαιότητα που είχαν τα ζώα στη ζωή της γεωργικής οικογένειας και ότι τα θεωρούσαν μέλη της οικογένειας, «ζωντανά». Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται η στενοχώρια και η θλίψη και το τρέξιμο που έκαναν, όταν αυτά κάτι πάθαιναν: «Περισσότερο κακό», λένε οι ίδιοι, «τό 'χαμε να πάθαινε το ζώο από το παιδί· όλα τότε χάνονταν. Τά 'χαμε καλύτερα από παιδί τα ζώα».

Δεύτερον πρέπει να θυμηθούμε τη λατρεία των αροτριώντων ζώων των παλαιών. Τότε ίσως βάλουμε κάποιο ερωτηματικό στη συγκεκριμένη λειτουργία, στη συγκεκριμένη συμπεριφορά και στον πολιτισμικό κώδικα. Χαρακτηριστικά είναι τα λεγόμενα από τα μέλη της ομάδας: «Έτσι μ' ανοιχτό τον τόπο τά 'βλεπαν, τα πρόσεχαν τα ζώα· δεν ήταν τίποτε να χτίσουμε ακόμα λίγο τοίχο, ούτε μεγάλο έξοδο ήταν, αλλά έτσι νομίζαμε καλύτερα, να μην πάθει κακό το ζώο και να μη μας το κλέψουν, άμα είχε πόρτα».

Ο λοιπός χώρος ήταν ο χώρος που λειτουργούσε ως καθιστικό και τραπεζαρία, ενώ ο εσωτερικός χώρος της καμάρας ο συνεχόμενος του καθιστικού και της τραπεζαρίας, αλλά και τα πλαίσιά τους λειτουργούσαν ως υπνοδωμάτια. Στο χωματένιο «κουρασένιο» δάπεδο μια ψάθα και από πάνω απ' αυτήν ένα *παϊ* (κλινοστρωμνή, κουβέρτα), υφαντό φτιαγμένο με γίδινο μαλλί, ή τσέργιες καθώς και η μαξιλαρομάνα ήταν το κρεβάτι και οι κλινοστρωμένες· όλοι κοιμόντανε στο ίδιο, μια «στρώση» όπως έλεγαν.

39. Βλ. και *Αικατερίνης Δημητσάντρου - Κρεμέζη*, ό.π., σ. 77 κ.ε.

40. Βλ. και ΚΛ., αρ. 1706, σ. 9.

Το σκέπασμά τους ήταν μια «προκόβα», φλοκάτη⁴¹. Είχανε και «καραμελάδες», αλλά τις είχανε συνήθως φυλαγμένες για τις γιορτές. Επειδή δε λειτουργούσε η μορφή συγγενείας του γένους, της φάρας, το πατρογραμμικό σύστημα, στο οποίο ο «μεγάλος πατέρας» οδηγούσε και κατηύθυνε τα πάντα κι ύστερα ο μεγάλος γυιός, οι «στρώσες» ήταν περισσότερες. Στους μετέπειτα χρόνους έχουμε το κρεβάτι με τα στρίποδα και τις σανίδες πάνω στα στρίποδα, όπου κοιμόταν συνήθως ο «μεγάλος πατέρας».

Στον ίδιο αυτό χώρο υπήρχαν και τα ανάλογα έπιπλα, η κασέλλα και το σεντούκι. Το σεντούκι είχε συρτάρι από κάτω, ενώ η κασέλλα ήταν σκέτη. Μέσα σ' αυτά έβαζαν τα ρούχα τους και στο συρτάρι τα κοσμήματα, τα φκιασίδια κλπ. Αυτά τα έφερναν συνήθως οι νύφες. Στο χώρο αυτό έστηναν το «γιούκο» και, πριν αρχίσουν το στήσιμό του, ως προστατευτικό κάτω έβαζαν ένα κασονάκι και έπειτα έφτειαναν, έστηναν το γιούκο που είχε: χράμια της νεροτριβής, προκόβες, καραμελάδες, μαστά, τσέργιες και παϊ (για κάτω, «στρώση»), χράμια (τα ρινά) και σεντόνια υφαντά, ταγάρια (τράστε), όλα αναγκαία για τη λειτουργία της διαβίωσης της οικογένειας και τη μεταφορά των αναγκαίων στο χωράφι.

Ως τραπεζαρία και καθιστικό λειτουργούσε ο χώρος γύρω από τη «βάτρα», όπως είπαμε.

Έτρωγαν στο σοφρά και κάθονταν σε σκαμνιά ή μάλλινα υφαντά, πολύχρωμα συνήθως μαξιλάρια αχυρένια (γεμάτα άχυρο) που έδιναν στο χώρο έναν ιδιαίτερο τόνο, μια χαρούμενη γλυκειά όψη, μαζί με την αναμμένη «βάτρα». Αργότερα έτρωγαν σε σανιδένιο τραπέζι που τό'φτειαχναν συνήθως οι ίδιοι και κάθονταν σε μακρύ πάγκο, «τουρέκι».

Αύλειος χώρος, χαγιάτι, πατητήρι

Η ανάγκη της καλύψεως των απαιτήσεων του γεωργικού βίου —εργασίες παραγωγής και επεξεργασίας— εδημιούργησε και υποχρέωσε να λειτουργήσουν οι χώροι⁴² «χαγιάτι» (Εικ. 10) και «πατητήρι»⁴³, με διαφορετικές βέβαια κατευθύνσεις.

Το ένα έχει κύρια λειτουργία, όπως γίνεται φανερό, τη μεταποιητική, επεξεργασιακή παραγωγή (δευτερογενής οικονομία) και το άλλο, το χαγιάτι, παρόμοια με εκείνη του σπιτιού: να προφυλάσσει από τις καιρικές συνθήκες το κύριο και αναγκαίο, μαζί με τα ζώα, μεταφορικό μέσο, την άμαξα, σούστα,

41. Πρβλ. ΚΛ., αρ. 1706, σ. 10, Σταύρου Κ. Παπανικολάου, ό.π., σ. 32, Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη, ό.π., σ. 77.

42. «'Αμα ύπηρχε», συνέχισαν, «ψυχοπαίδ', κοιμόταν στην άχειριώνα, τήν καστόρα, πού θυμόμασταν ότι μερικοί πού'χαν κατάσταση τήν άχειριώνα τήν είχαν δξω στην αύλη». (ΚΛ. άρ. 4256, σ. 3).

43. Όταν απομακρύνθηκαν τα ζώα από το χώρο του σπιτιού, εκεί πολλοί κατασκεύασαν το «πατητήρι» (ΚΛ., αρ. 1706, σ. 9): αλλού το πατητήρι ήταν χώρος ξεχωριστός.

το συνυφασμένο με την εργασία και την παραγωγή. Εκεί, στο *χαγιάτι*, άφηναν και τα γεωργικά εργαλεία.

Στον ίδιο αυτό χώρο δημιουργείται το τεχνούργημα, ο φούρνος, για το ψήσιμο και την παραγωγή της κύριας τροφής της οικογένειας, του σογιού, που είναι το ψωμί. Γι' αυτό χαρακτηριστικά λένε ότι το ζύμωναν και το έψηναν μια φορά την εβδομάδα για οικονομία χρημάτων και για οικονομία χρόνου του γυναικείου δυναμικού: *«ακόμη και δανεικό ψωμί παίρνανε, για να μη μείνει η γυναίκα από τις άλλες δουλειές»*⁴⁴.

Όπως γίνεται φανερό, ο ίδιος χώρος φιλοξενούσε, δέχονταν και τα σχετικά εργαλεία παρασκευής και έψησης του ψωμιού.

Ο ελεύθερος χώρος λειτουργούσε ως τραπεζαρία κατά τους θερινούς μήνες, ενώ το χειμώνα ο τόπος φαγητού ήταν το κύριο σπίτι, ήταν ο χώρος της καμάρας από το έξω μέρος, όπως είδαμε.

Κύριος αύλειος χώρος, «κρασίδι», μαντρότοιχος, θύρα

Ο αύλειος χώρος, συνήθως μεγάλος, λειτουργούσε σύμφωνα με τον πυρήνα οικογένεια-πατρογραμμική συγγένεια (τα σπίτια έπαιρναν τα αρσενικά παιδιά, οι γιοι) και την κλειστή οικονομία του συστήματος αυτού, στην οποία συντελεί και ο γεωργοκτηνοτροφικός βίος.

Έτσι έχουμε στον αύλειο χώρο, εκτός από το χαγιάτι και το πατητήρι, το «κρασίδι» (τον κήπο), όπου φυτεύονταν τα λαχανικά και ο οποίος μίκραινε με το κτίσιμο νέου σπιτιού για να στεγαστεί ο γιός.

Χαρακτηριστικό της σύνθεσης και των θεσμών της ομάδας είναι η περιφραξη του αύλειου χώρου με μαντρότοιχο ψηλό και την *ντεραυλή* (μεγάλη πόρτα δίφυλλη) που το ένα της φύλλο ήταν στη μέση κομμένο οριζόντια και αποτελούσε το μισοπόρτι (Εικ. 17). Έτσι ανάλογα με τη χρήση λειτουργούσε το μισοπόρτι ή ολόκληρη η πόρτα, για να μπαίνει μέσα η άμαξα, η σούστα με τα μέλη της οικογένειας ή μόνο το επάνω μέρος, το μισοπόρτι, συνήθως όταν ήθελαν τα μέλη της οικογένειας να δουν προς τα έξω, να έχουν επαφή προς τα έξω· λειτουργούσε δηλ. αυτό ως παρατηρητήριο κλπ. Η *ντεραυλή* ήταν το σημείο επαφής, επικοινωνίας των δύο χώρων, δημόσιου και ιδιωτικού⁴⁵.

Η περιφραξη αυτή λειτουργούσε κυρίως ως σημείο αυτονομίας, ασφάλειας των ενοίκων της συγκεκριμένης ομάδας μ' όλες τις προδιαγραφές «κρατιδίου» θα λέγαμε αρχηγικού κλπ. και οπωσδήποτε παρουσιάζει και την οικονομική ισχύ που ήταν συνυφασμένη με την ισχύ του «μεγάλου πατέρα» και δεν εσθίμαινε έλλειψη, νομίζω, καλής γειτονίας. Διότι οι κάτοικοι αλλη-

44. *«Και ξερό που ήταν τό ψωμί τό μούσκευαν σέ νερό κ' ήταν νοστιμώτατο, σάν γλύκισμα, γιατί ήταν άγνό, όχι σάν τά σημερινά ψωμιά που γίνονται λάσπη»* (Κλ. άρ. 4256, σ. 6).

45. Βλ. και Αικατερίνης Δημητσάντου - Κρεμέζη, ό.π., σ. 51 κ.ε.

λοεπιδρούν και βοηθούν ο ένας στις εργασίες του άλλου μέχρι ενός βαθμού· κυρίως δανεικά πηγαίνουν στις δουλειές (τρύγος, θερισμός κλπ.). Οπωσδήποτε όμως γίνεται φανερό ότι ο μαντρότοιχος απέκλειε τη διείσδυση των ξένων ματιών, την παρατήρηση στα πραττόμενα εντός.

Φαίνεται δε ότι η λειτουργική σύσταση των πυρήνων κατοικίας δημιούργησε συστάδες συγκροτημάτων σπιτιών (αγροτικών κλήρων;) που έγιναν γειτονιές και ανέπτυξαν το σύστημα σε χωριό και κατόπιν αναπτύχθηκε η νέα σημερινή μορφή: χωριό-πόλη. Σε γειτονιές, όπως φαίνεται, με συγγενικά κυρίως σπίτια και όπου οι κάτοικοι, όπως είπαμε, αλληλοεπιδρούν και βοηθούν ο ένας τον άλλο μέχρι ενός βαθμού.

Συνδέεται το σύστημα αυτό με την αγροτική γη και με την εναποθήκευση των προϊόντων εκείνων που παράγει η γη.

Είναι γεγονός ότι τα πράγματα φαίνονται καλύτερα, όταν διαπιστώσει κανείς ότι ο μαντρότοιχος δεν υπήρχε στις αποδιοργανωμένες φτωχογειτονιές· εκεί συναντούσε κανείς μικρές, χαμηλές, ξερολιθιές, όπως στο Λέπουρι κυρίως (βορειοδυτικά), αλλά και στο Παλάτι (νότια), Βόκα (νοτιοδυτικά) κλπ., στις οποίες συνέβαιναν και φιλονικίες, οι γείτονες «τραγώντουσαν». Ο μαντρότοιχος, τό περιφραγμένο αυτοτελές σπίτι είναι σημείο επομένως και ύπαρξης κοινωνικής στρωμάτωσης. Μάλιστα στο Κορωπί εντοπίζονταν καθάρá μέχρι πρό τινος και οι τόποι της κοινωνικής διαφοράς.

Εντός της κατοικίας ζούσε μια «ομάδα», μια μεγάλη οικογένεια, αποτελούμενη από τον άντρα, τη γυναίκα, τα παιδιά, τις γυναίκες των παιδιών τους, τα εγγόνια τους και τις θυγατέρες που δεν ήταν παντρεμένες, όπως ήδη έχουμε σημειώσει.

Στον συγκεκριμένο πολιτισμό αυτό είναι το ιδεώδες, γιατί ο άνδρας τοιουτοτρόπως περιστοιχίζεται από την ανθρώπινη ομάδα του και τα ζώα που τον συντηρούν. Αλλά η επιτυχία δεν είναι ούτε ταχεία, ούτε εύκολη να επιτευχθεί· σε κάθε «κοινωνία»-«ομάδα»-«οικογένεια», αντιστοιχεί και ένας αγροτικός κλήρος, που χρειάζεται δουλειά, δουλειά σκληρή που επιτυγχάνεται εσωτερικά κυρίως με τα ίδια της τα άτομα. Υπάρχει ένας ιδιαίτερος χώρος περιφραγμένος, που κάθε σπιτικό-οικογένεια-σπί σημειώνει τις ιδιαίτερες, καίτοι συνήθεις, δραστηριότητές του, με τα χωράφια έξω του οικισμού.

Η αρχή της ιεράρχησης των πραγμάτων φαίνεται να είναι πρωταρχική, βασική στη σύνθεση του κορωπιώτικου βίου. Στην πατρογραμμική οικογένεια, όπως στην κορωπιώτικη κοινωνία, ο πατέρας και οι γιοι αποτελούν το σκελετό, την καρδιά της οικογένειας-«φάρας»-ομάδας, τη συνισταμένη του δυναμικού της οικογένειας.

Όταν ο πατέρας πεθαίνει ή αχρηστεύεται, ο μεγαλύτερος γιός αναλαμβάνει τα καθήκοντά του, συνεχίζει η ομάδα με τη συγκεκριμένη κατοικία ή κατοικίες, σπανιότερα δε χωρίζεται σε μικρότερες με την ανάλογη δόμηση.

Τα δεδομένα όμως αυτά βαθμηδόν άλλαξαν, δεν μπορούσαν να κρατηθούν, επηρεαζόμενα και πιεζόμενα φοβερά από τους εξωτερικούς κυρίως παράγοντες, που επέφεραν τις τρομακτικές μεταβολές του αιώνα μας.

3. Μεταπτωτική, μεταλλαγμένη και ζώσα λειτουργική

Χωρίζουμε τον τομέα αυτό σε δυο κλίμακες-κατηγορίες: α) Στην αχρήστευση λειτουργιών από ενδογενείς αιτίες: 1) μεγάλωμα της φάρας, 2) έλλειψη εδάφους, κοινωνικοοικονομικό πρόβλημα, που είχε ως αποτέλεσμα την μεταλλαγή λειτουργιών, αλλά και τη δημιουργία επαγγελμάτων και ειδικοτήτων-ειδικεύσεων. β) Στις εξωγενείς αιτίες, πολιτισμικοκοινωνικά ρεύματα, επιδράσεις.

Ενδογενείς αιτίες. Αύλειος χώρος, κήπος

Για παράδειγμα ενδογενούς αιτίας αναφέρομε ότι λειτούργησε ως οικόπεδο ο χώρος που λειτουργούσε ως κήπος, «κρασίδι», που καλλιεργούμενος τους προμήθευε και απέδιδε όσπρια και διάφορα λαχανικά· αυτός όπως και η καθ' αυτό αυλή περιείχε και δένδρα. Τα δένδρα της αυλής παρέμειναν. Αυτά ήταν και είναι, όπου λειτουργεί ο χώρος, κατά κανόνα ροδιά, κληματαριά, ξινόδενδρα και τζιτζιφιά (Εικ. 17) (όχι πάντα).

Είναι χαρακτηριστική η ανάγκη για την ύπαρξη των δέντρων αυτών, που εκτός του ότι αποδίδουν τα φρούτα τους παρέχουν και τους αναγκαίους καρπούς για τις λειτουργίες. Ο καρπός π.χ. της ροδιάς, το ρόδι, εχρησιμοποιείτο στις διαβατήριες και μυητικές κ.ά. τελετές (γάμος κλπ.) και στις θρησκευτικομαγικές πράξεις — στα στάρια γιορτάσιμα και μη και στη σπορά, η παραγωγή της οποίας αποτελούσε το μοχλό της διαβίωσης και επιβίωσης της οικογένειας.

Την πρωτοχρονιά πάλι άλλαξαν πορτοκάλια για δώρα και το σταφύλι προσκομιζόταν ως απαρχή στην εκκλησία κλπ.

Στό «κρασίδι» λοιπόν κτίζαν καινούργιο σπίτι. Έπαυε επομένως μια λειτουργία και αναφύονταν άλλη. Η παύση όμως αυτής της λειτουργίας, του κήπου, είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της συγκεκριμένης τροφής, κηπευτικά, την οποία και αγόραζαν. Έτσι δημιουργήθηκαν ή αυξήθηκαν τα μανάβικα και το επάγγελμα του μανάβη, αλλά η έλλειψη αυτή δημιούργησε και μονάδες παραγωγής, τα «περιβόλια» και την ειδίκευση «περιβολάρηδες».

Επίσης δημιουργήθηκε το επάγγελμα του πλανόδιου μανάβη με τις σούστες ή τα ζώα, γαϊδουράκια κυρίως, και έχουμε τη μετατροπή της λειτουργίας της σούστας και του υποζυγίου. Έτσι εισχώρησε η αλλαγή στη διάθρωση της κατοικίας και της λειτουργίας της και δημιουργήθηκαν μεταβολές και νέος περίγυρος κοινωνικοπολιτισμικός και γυροδόμησής.

Εξωγενείς αιτίες

Η δεύτερη κλίμακα περιέχει εξωγενείς αιτίες και περικλείει κυρίως την

πολιτισμική άνοδο ή την διαφοροποίηση την πολιτισμική κυρίως από την πρόοδο της τεχνολογίας και τις επιδράσεις της, με προεκτάσεις όλα τα γνωστά σε μας αποτελέσματα.

Η τεχνολογία και η πολιτισμική άνοδος επέφεραν και την ειδίκευση και την ευκολότερη επαφή με τα πολιτισμικά κέντρα, την πρωτεύουσα κυρίως. Είναι η τεχνολογία το μέσο που επιφέρει την οικοδομική γενικά αλλαγή, αλλαγή τρόπου ζωής της ομάδας, επομένως της κατοικίας και των λειτουργιών της.

Δεν μπορούμε να διεξέλθουμε όλους τους παράγοντες που ίσχυσαν, την επίδραση, την τάση και την ισχύ του καθενός, θα αρκεστούμε να υπομνηματίσουμε έναν που πιστεύουμε ότι έπαιξε αποφασιστικό και κύριο ρόλο, το αυτοκίνητο ως μέσο επικοινωνίας (συγκοινωνία) και μέσο διευκόλυνσεως των εργασιών — χωρίς βέβαια να ξεχνάμε την είσοδο των μηχανημάτων, τις γεωργικές εργασίες κλπ. Έτσι θα περιοριστώ στο θέμα αυτοκίνητο ως επιδραστικό παράγοντα της κατοικίας του Κορωπιού και στην αλλαγή των λειτουργιών της.

Αυτοκίνητο, στάβλος, αχούρι (ζώα)

Η υιοθέτησή του αυτοκινήτου από τους χωρικούς έφερε την εξοικονόμηση χρόνου και ευκολία εργασίας, η χρήση του διευκολύνει τις καθημερινές τους δραστηριότητες. Ας σημειώσουμε αρχικά το πιο απλό, την κατάργηση της χρήσεως του χώρου της κατοικίας από τα ζώα, τα οποία πλέον δεν χρειάζονται, πωλούνται και ο χώρος μεταβάλλεται σε υπνοδωμάτιο⁴⁶ (Εικ. 18-20), αλλάζει λειτουργία, αφού πολλές φορές χτίσται και τοίχωμα και διαχωριστεί και σε κάποιο μεταβατικό στάδιο λειτουργίας ανοιχτεί και πόρτα.

Η παύση και αλλαγή της λειτουργίας του στάβλου επιφέρει και την αλλαγή και παύση του συνυφασμένου λειτουργικά χώρου του αχουριού, της *καστόρας*, ο οποίος μετατρέπεται συνήθως σε υπνοδωμάτιο και ανοίγονται και παράθυρα. Η όλη αυτή αλλαγή και δομή επιφέρει αλλαγή εργασιακής δραστηριότητας και απλοποίησής της. Δεν χρειάζεται να ταϊστούν, να ετοιμαστούν και περιποιηθούν τα ζώα· δεν χρειάζεται η μεταφορά και αποθήκευση της κοπριάς και το αφοδευτήριο, το οποίο λειτουργούσε και ως αποθηκευτικός χώρος, λειτουργεί τώρα για το συγκεκριμένο μόνο σκοπό. Τώρα όμως έχουμε την αγορά της κοπριάς και των λιπασμάτων, έχουμε την εξάρτηση από τρίτους και λειτουργική συνεπώς αλλαγή.

Ακόμη πρέπει να σημειωθεί η απλοποίηση στην ετοιμασία, στο προπαρασκευαστικό στάδιο της ενάρξεως της εργασίας το σπουδαιότερο είναι ότι

46. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο κρίκος της καμάρας που ήταν για το αρνί λειτούργησε αργότερα για τη λάμπα ή το πολύφωτο (Εικ. 1, 18).

δεν χρειάζεται ο ίδιος χρόνος, ούτε ο σκύλος, ο οποίος συνόδευε τους εργαζόμενους κλπ.

Το αυτοκίνητο (αγροτικό) βέβαια αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη εισβολή στη ζωή των ανθρώπων του Κορωπιού, όπως άλλωστε και άλλων γεωργοκτηνοτροφικών περιοχών. Αυτό τελικά μπορεί να φτάσει μέχρι και στις διάφορες λαϊκές αγορές με τα προϊόντα του παραγωγού, από την παραγωγή δηλ. στην κατανάλωση, αλλά το ίδιο μπορεί να το χρησιμοποιήσουν και για άλλες ανάγκες της οικογενειακής μονάδας.

Έτσι το αυτοκίνητο, το πολιτισμικό αυτό τεχνολόγημα, χρησιμοποιείται από τους Κορωπιώτες, όπως άλλωστε και από άλλες ομάδες ομοίου χαρακτήρος, για να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις τους, τις ανάγκες του πολιτισμικού και κοινωνικοοικονομικού τους περιβάλλοντος.

Η στροφή τους, η προσηλύτισή τους όμως στο αυτοκίνητο είχε συνέπειες για άλλες όψεις-εκφάνσεις του πολιτισμού των και για τη γενική περιβαλλοντική προσαρμογή, συνέπειες που συχνά ξεφεύγουν την παρατήρηση. την ετοιμότητα και τις δυνατότητές μας.

Ο Κορωπιώτης τώρα έτσι μπόρεσε και μπορεί να επηρεάσει μεγάλες εκτάσεις του φυσικού περιβάλλοντος με αποτέλεσμα να τις καλλιεργήσει ή να τις οικοπεδοποιήσει. Αυτό είχε συνέπειες στο κοινωνικό σύστημα και στο φυσικό περιβάλλον.

Αμπάρι, κελλαρή

Η αλλαγή αυτή επέφερε κάποια υποχώρηση της καλλιέργειας, οπωσδήποτε όμως την αλλαγή ωρισμένων καλλιεργειών (π.χ. των σιτηρών) και την αχρήστευση των συγκεκριμένων αποθηκευτικών χώρων, την μεταβολή τους συνήθως σε υπνοδωμάτια (Εικ. 20) και την είσοδο νέων επαγγελματιών, π.χ. του κτηματομεσίτη, του βενζινά, του μηχανικού αυτοκινήτων, του φαναρτζή κλπ. και νέες μαθήσεις, π.χ. οδήγηση αυτοκινήτου κλπ.

Επομένως η μείωση του γεωργικού δυναμικού επέφερε αύξηση δυναμικού σε άλλες πλευρές ή γέννηση, δημιουργία άλλων τμημάτων και πλευρών.

Η αύξηση των τεχνικών μέσων και των βοηθητικών μέσων παραγωγής και ιδίως η απόδοση μεγαλύτερου κέρδους αύξησε ωρισμένες καλλιέργειες, όπως την αμπελοκαλλιέργεια, και αποδυνάμωσε ή εξαφάνισε άλλες, όπως των σιτηρών. Ήδη έχουμε υπογραμμίσει το γεγονός αυτό, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να μην χρειάζεται ο χώρος της αποθηκεύσεως των σιτηρών.

Έχουμε παύση της λειτουργίας χώρου και αλλαγή στην κατασκευή και στη λειτουργική του χώρου. Δεν χρειάζεται το αμπάρι και η κελλαρή απομακρύνεται για να πάρει κάποια άλλη ασήμαντη θέση στο χώρο ή να αντικατασταθεί με βαρέλι σε κάποιο χώρο ή με ταμιτζάνα στο μαγειρείο ή ένα μπουκάλι στο τραπέζι με κρασί και να αυξηθεί έτσι η επαφή και η ανάγκη προς την ελευθέρα διακίνηση των προϊόντων και του χρήματος, επαγγέλματα, ειδικευση, αγορές, καταστήματα κλπ., γενικά την αλλαγή στόχων.

Υπάρχει ακόμη κάποια αλλαγή στον τροφικό κώδικα, κυρίως στη βασική τους σχέση με την πηγή της τροφής. Η ομάδα έχει πείρα μερικών αλλαγών στην κοινωνική τους σύνθεση.

Όλα, όπως έχουμε σημειώσει προηγουμένως, είναι περισσότερο εξαρτώμενα από τους άλλους ανθρώπους, μερικές φορές και ομάδες. Αρχικά ο Κορωπιώτης έφτειαχνε τα υλικά του και τα χρησιμοποιούσε, ένα τρόπο, μια εύκολη διαθέσιμη πηγή, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του.

Η πολιτισμική αυτή αλλαγή, που έφερε το αυτοκίνητο, σημαίνει αύξηση εξάρτησης από το ρευστό χρήμα, όπως είπαμε, και τους εξωτερικούς παράγοντες, όπως π.χ. οι παράγοντες οι οποίοι εφοδιάζουν με καύσιμα και συντηρούν τις μηχανές. Εάν αυτοί κάνουν απεργία, παύει η τροφοδοσία κλπ.

Τυπικώς οι άνθρωποι με τις περισσότερες πηγές, πόρους και μέσα είναι ικανοί να αξιώσουν περισσότερα αγαθά και έτσι διασαλεύεται και η κοινωνική διαστρωμάτωση και επέρχεται μεταβολή και σ' αυτή.

Μέρος από την κίνηση προς διάκριση σε τάξεις ξεκινά από τη μηχανική ικανότητα, όπως γνωρίζουμε. Γι' αυτό βλέπουμε τους νεόπλουτους κλπ., βλέπουμε να αλλάζουν οι παλιοί κανόνες με νέους, τους άρχοντες, τα σόγια υποκαθιστούν οι νεόπλουτοι κλπ.

Το αυτοκίνητο σαφώς σημαίνει αύξηση επαφής μεταξύ των ανθρώπων, γιατί τώρα μπορούν να εκτελούν τις εργασίες σε συντομότερο χρονικό διάστημα και μειώνει αν όχι εκμηδενίζει τις αποστάσεις.

Μάλιστα η μείωση των αποστάσεων επέφερε την επαφή με άλλες ομάδες, ακόμη τη συχνή επαφή και αναστροφή και τη γνώση, μαζί με τα μέσα ενημερώσεως, άλλων θεσμών και την συναναστροφή ατόμων και την ένωση με αυτά (γάμος, επάγγελμα) και την εισδοχή στην ομάδα άλλων δομών και αποχρωματισμό των υπαρχουσών κλπ.

Επιγραμματικώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο κόσμος τους έχει αλλάξει από μια σχετικά ιδιωτική, προσωπική, σε μια μεγαλύτερη κοινωνική επαφή.

Τα αυτοκίνητα είναι φανερό ότι τα χειρίζονται κυρίως οι άνδρες, επομένως έχουμε σαφώς και από το σημείο αυτό μια υπεροχή των ανδρών και τώρα έναντι των γυναικών.

Η όλη αυτή αλλαγή επιφέρει μεταβολή στα τεχνικά δημιουργήματα του πολιτισμού, τα πολιτισμικά τεχνουργήματα, είσοδο μηχανημάτων και κατάλληλες εγκαταστάσεις στο σπίτι, στα έπιπλα, την αύξηση της δόμησης, την αλλαγή της, τη μεταβολή στην ένδυση και οι αλλαγές αυτές μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την αρχή μιας αλυσίδας αντιδράσεων εντός του συστήματος των ανθρωπίνων σχέσεων και μια συσχετισμένη μεταβολή-αλλαγή στο πολιτισμικό σύστημα, που τα ορίζει, και πολύ περισσότερο στην κατοικία.

Συνειδητοποιεί κανείς ότι θα μπορούσε να απαρτίσει καταλόγους των κατηγοριών αυτών του πολιτισμού, που προκύπτουν, και να γεννηθούν κανόνες που θα μπορούσαν να επεκταθούν.

III. 4. Αποχρωσμένη και απομακρυνόμενη κοινή λειτουργική

Το τμήμα αυτό της μελέτης δεν νομίζω ότι χρειάζεται να αναλυθεί, αφού όλοι το γευόμαστε. Σημειώνουμε μόνο τρία σημεία: α) ότι επιστρέφει στην κατοικία, μορφικά όμως και τοπικά βέβαια διαφοροποιούμενη, η «βάτρα», το τζάκι· β) τα εντοιχισμένα ανοίγματα, πονίτσες, ντουλάπια, που πήραν διάφορες ονομασίες και γ) ότι δεν έπαυσε ο κήπος να λειτουργεί άλλοτε με ελάχιστα κηπευτικά και πολλά λουλούδια ή με πολλά κηπευτικά και λιγότερα λουλούδια, ακόμη και σε δοχεία, γλάστρες.

Συμπερασματικά με δυο λόγια θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε ότι:

1. Η ειδολογία-τυπολογία της κορωπιώτικης κατοικίας περικλείεται σε έξι κυρίως πλαίσια μέχρι να φτάσει στη νεώτερη σημερινή, κοινή διάθρωση.

2. Η κατασκευαστική της κατοικίας, τεχνική και υλικά, δεν φαίνεται να έχει υποστεί ουσιαστικές αλλαγές μέχρι την επικράτησή του σκυροδέματος· εμφανίζεται περισσότερο συντηρητική, κάνει χρήση κυρίως των επιτοπίων υλικών παρά το γεγονός ότι ευρίσκεται πλησίον της πρωτεύουσας.

3. Η λειτουργική της κατοικίας κατοπτρίζεται σε τέσσερα κυκλικά φάσματα: 1. Στη ζώσα-γενική λειτουργική που αφορά τα κοινά λειτουργικά στοιχεία, που ποτέ δεν έπαυσαν να λειτουργούν. 2. Στην παρελθούσα μνημονική και λανθάνουσα λειτουργική. 3. Στην μεταπτωτική, μεταλλαγμένη, ζώσα λειτουργική και 4. Στην αποχρωσμένη και απομακρυνόμενη.

Στη διαμόρφωση αυτή επέδρασε κυρίως η τεχνολογία. Είδαμε δε πως ο τρόπος του χτισίματος, ο ειδότυπος, δηλώνει πολιτισμικές ταυτότητες και μέρος κοινωνικής συμπεριφοράς.

Στην κοινωνία του Κορωπιού αναγνωρίζεται ότι ακολουθείται στην οργάνωση η αρχή συγγενείας του πατρογαμμικού συστήματος και η αρχή των κοινών διαφερόντων και σκοπών (Επιτροπή συνιδιοκτησίας-συνεταιρισμοί). Πρόκειται για αρχές που επέδρασαν, εκτός των άλλων παραγόντων, στην κτηριακή διάθρωση, στην τυπολογία και την λειτουργική της κατοικίας. Καθορίζοντας τη συνάρτηση κάθε κοινωνικής συμπεριφοράς μπορούμε να παρατηρήσουμε και εξετάσουμε τις συνέπειες στην κατοικία και τη λειτουργία της που είναι, όπως γίνεται φανερό, τμήμα του γενικότερου πολιτισμικού συστήματος.

Διάμορφώνεται δηλαδή έτσι ένα πολιτισμικό σύστημα, τμήμα σχεδίου του οποίου αποτελεί και η κατοικία, που με άλλα τμήματα συγκροτούν το συνολικό πολιτισμό. Με την κατοικία παρουσιάζεται ένα υποσύστημα πολιτισμού και δηλώνεται ο σκοπός για τον οποίο λειτουργεί και η ανάγκη αυτού του σκοπού, που το εδημιούργησε.

Από την όλη δε εξέταση νομίζουμε ότι μπορούμε επίσης να δούμε τον τρόπο, με τον οποίο οι άνθρωποι της συγκεκριμένης ομάδας, οι Κορωπιώτες, αντιλαμβάνονται το πολιτισμικό τους περιβάλλον, πώς κατασκευάζουν και

πώς χρησιμοποιούν τα πολιτιστικά τεχνουργήματα ή κατασκευές για να κρατήσουν ένα μέρος στο οικολογικό σύστημα.

Τέλος νομίζω ότι δεν θα ήταν περιττό να υπενθυμίσουμε ότι στη σημερινή κοινωνία του Κορωπιού —όπως άλλωστε και άλλων συγχρόνων κοινωνιών— όπου οι άνθρωποι ζουν μέσα σ' ένα περιβάλλον στο οποίο ολοένα και περισσότερο διεισδύει και δεσπόζει η τεχνική και η μηχανή, η αληθινή ύπαρξη ενός φυσικού κόσμου είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να γίνει αισθητή.

ANNA ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΙΑ

Summary

THE TRADITIONAL HOUSE OF KOROPH

Certain examples presented in the study will suffice to summarize the changes that take place in the function of particular components of the traditional house of Koropi plus its grounds and the insight gained from the study of the functions of its components. Included in the types of houses studied were those with arches. Arches were not built because there was a lack of adequate strong long timber, as one might imagine, but because the arch was strong, practical, and appealing.

An interesting custom to note in the enquiry of household utensils was the use of an earthen water pot for the storage of the family wealth. This earthen pot was built into the wall of the dwelling and only the head of the family and one other trusted member of the family, usually the oldest son, would know its hiding place. One can easily understand how the location of such a pot could be lost only to be found accidentally generations later. Such pots of «gold» would be easily linked with tales of guardian snakes and spirits that safeguarded treasure. The water pots were generally hung in a row on pegs along the upper wall. Over them, in a row too, were attractively designed plates set upright on a rack against the wall so that the whole functioned as a form of decoration as well as keeping the pots and plates up out of the way.

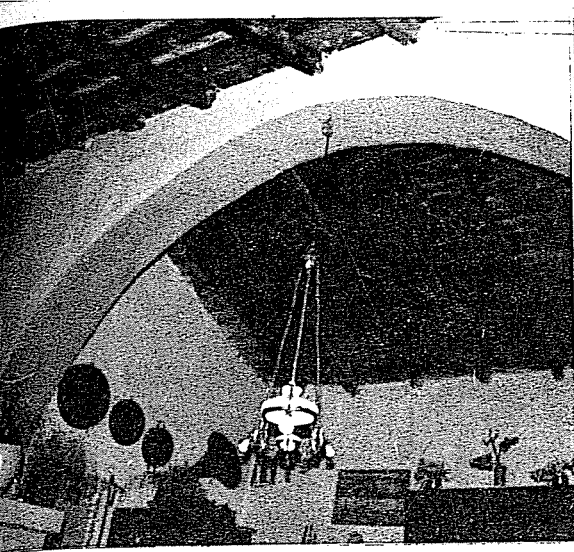
The round loaves of bread were also stored up high on shelves. This was done for a number of reasons: to inhibit the household pets, such as a cat and the children from reaching them; to hinder, most of all, the mice from getting to them. This was quite necessary because baking was done only once a week and it was required to prevent anyone or anything from consuming the whole week's bread supply. Baking was done once a week to enable the wife to devote all her energies to the field work.

Imbedded in the arch just underneath its mid-point was a ring. The fact that this ring was built into the arch at the time it was being constructed implies a very important role for the ring. Upon investigation, one learns that it was the ring from which the sacrificial lamb was hung. This indicates what an important part religious practices played in the lives of the people of Koropi. Today, the lamb is either slaughtered outside the house or bought from a butcher and the ring is merely used to hang a lamp or chandelier.

In the dwelling area was a stable-like space used to lodge farm animals. These animals were like a part of the family and the household could not survive without them. It is therefore easy to understand that the farmers were more concerned about the livestock than their own children. They even had a form of Dutch door so that the animals could not get leave the dwelling area without being unattended. The double doors were large enough to allow the gig to be brought in when they were open and the upper half of one of the door leaves would permit the people inside the yard to have contact beyond the confines of the dwelling area.

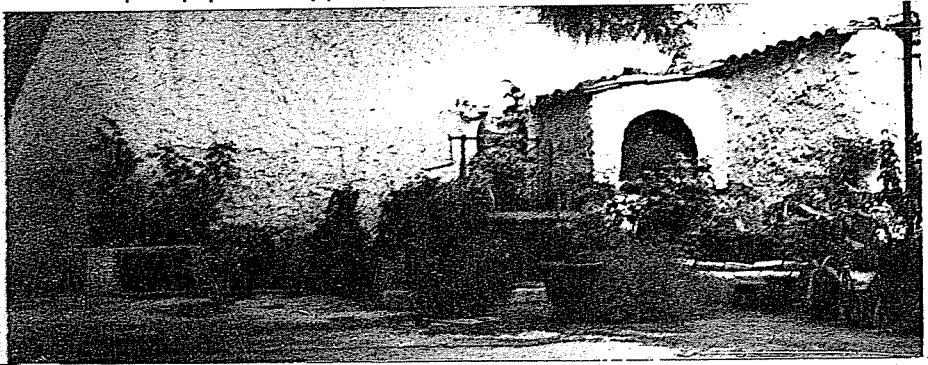
The author goes on to outline how the community developed from a small cluster of families to the present day patro-lineal one. When the father became sick, was disabled or died, the oldest son would simply take over and maintain the nuclear family. The affects of the increase in the size of the family, the lack of adequate space or land, and other internal and external influential currents are examined. Practical examples are also presented such as how the function of the interior space of the house as well as the courtyard space changed brought about by the introduction of modern machinery and the automobile. All these changes naturally altered the cultural and socio-economic system not only of the family, but of the community as a whole. Modern conveniences created new jobs while causing the disappearance of others (the black-smith and the gasoline station attendant, for example). Old customs became obsolete and which were sometimes replaced by others (e. g. wedding practices).

ANNA J. PAPAMICHAEL - KOUTROUBAS.



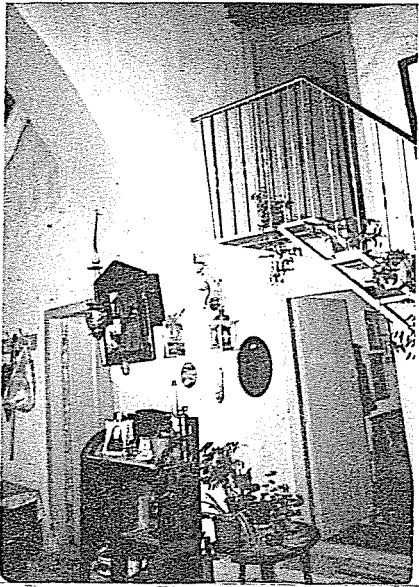
Εικ. 1: Σπίτι με καμάρα. Διακρίνονται τα πάτερα (σουφρέδες) της οροφής και η λάμπα κρεμασμένη από τον κρίκο της οροφής (οικία Ελισάβετ Μερκούρη).

Εικ. 2: Σπίτι με καμάρα και πυργάκι (οικία Αναστασίου Χατζηδήμα).



Εικ. 3: Οικία Ελισάβετ Μερκούρη. Συμπληρώσεις χώρων.

Εικ. 4: Επέκταση κατοικίας.



Εικ. 5: Καμάρα και μέρος από το πύργκι. Διακρίνεται πονίτσα με στάμνα.

Εικ. 6: Σπίτι με μονόρρικτη στέγη (μονοπατερέ).



Εικ. 7: Τύπος σπιτιού με κατά σειρά τα δωμάτια (οικία Αλεξ. Δάβαρη).



Εικ. 8: Νεοκλασικίζουσα μορφή σπιτιού (οικία Χρήστου Κοτζιά).



Εικ. 9: Τύπος σπιτιού (οικία Παναγιώτη Παπανικολάου).



Εικ. 10: Τύπος σπιτιού με μαντρότοιχο, αυλόπορτα και χαγιάτι (οικία Ιω. Θεοχάρη).



Εικ. 11: Η σημερινή οικιστική διαμόρφωση του Κορωπιού (περιοχή Δεξαμενής).



Εικ. 12: Σουμοκάζανο Αλεξ. Δάβαρη.



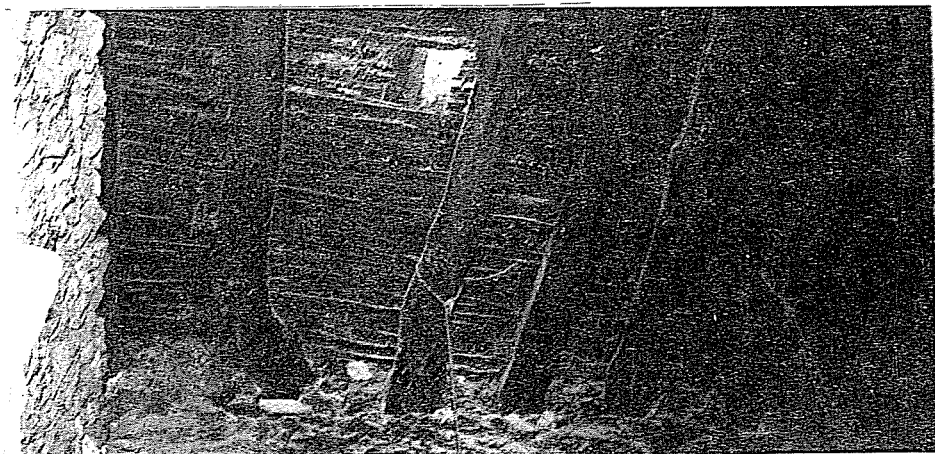
Εικ. 13: Λάκκοι - στέρνες για τα τσίπουρα, με τα οποία φτιάχνανε τη σούμα (τσίπουρο).



Εικ. 14: Άποψη νότιας πλευράς της πόλεως. Πίσω το Βουνό Παλάτι.



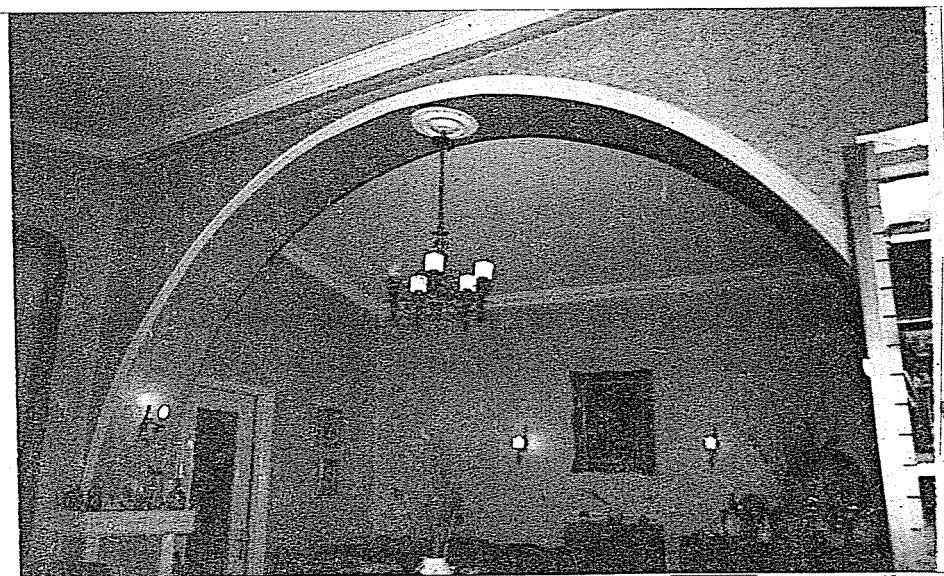
Εικ. 15: 'Αποψη του Κορωπιού (Δεξαμενή και Κούπι).



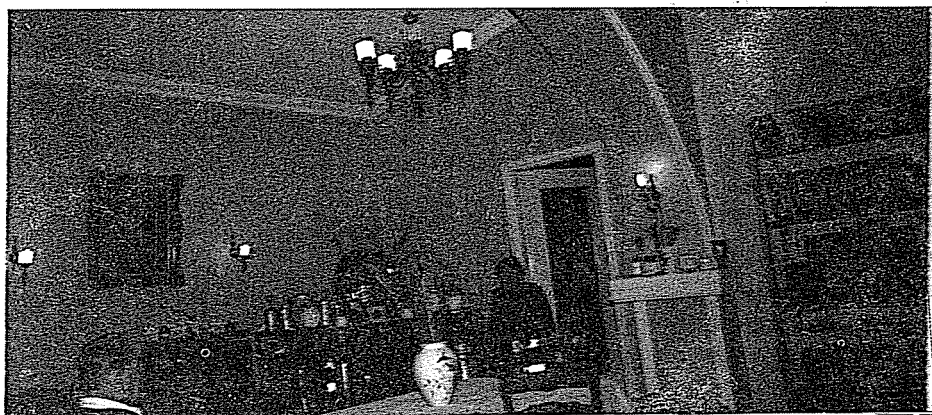
Εικ. 16: Στάβλος. Λεπτομέρεια οροφής με τα πάτερα μαυρισμένα απ' τον καπνό.



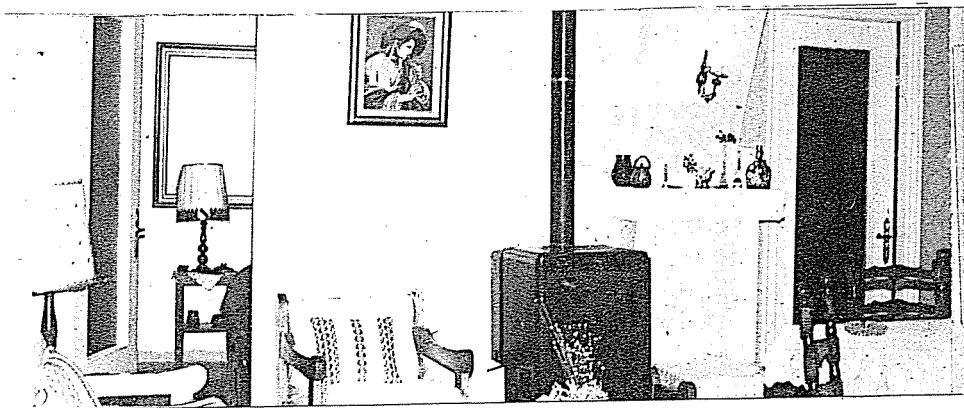
Εικ. 17: Μαντρότοιχος και αυλόπορτα (ντεραυλη) δίφυλλη με μισοπόρτι (εσωτερική πλευρά).



Εικ. 18: Σπίτι με καμάρα (οικία Ιω. Τσάγγα). Διακρίνεται η προσαρμογή στα σύγχρονα δεδομένα.



Εικ. 19: Οικία Ιω. και Ελ. Τσάγγα. Διακρίνεται η πόρτα που οδηγεί στο υπνοδωμάτιο, το οποίο παλιά ήταν καστόρα (αχυρώνας).



Εικ. 20: Οικία Τσάγγα. Οι πόρτες οδηγούν σε δωμάτια, στα οποία έχουν μετατραπεί η κελλαρή και το αμπάρι.